МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ»**

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.0133
спеціальності 013 «Початкова освіта»
освітньо-професійної програми «Початкова освіта»
А. С. Самойленко

Керівник: доцент кафедри української літератури,
к. філол. н., доцент _____ С. О. Доброскок

Рецензент: доцент кафедри дошкільної та початкової
освіти, к. пед. н., доцент _____О. О. Андрющенко

Запоріжжя
2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра дошкільної та початкової освіти
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 013 «Початкова освіта»
Освітньо-професійна програма Початкова освіта

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри _____

«____» _____ року

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

Самойленку Андрію Сергійовичу

1. Тема роботи: «Формування морально-етичних цінностей в учнів початкових класів на уроках літературного читання».
керівник роботи: Доброскок Світлана Олександрівна, кандидат філологічних наук, доцент
затверджена наказом ЗНУ від 24 вересня 2024 р. № 1447-с

2. Строк подання студентом роботи: 2 грудня 2024 р.

3. Вихідні дані до роботи: матеріали педагогічної практики, курсових робіт

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, що належить розробити): розглянути проблему формування в дітей морально-етичних норм в історико-педагогічній ретроспективі; відстежити роль мистецтва слова у становленні моральних орієнтирів; дослідити стан сформованості морально-етичних цінностей молодших школярів; довести вплив художньо-зображальних засобів і прийомів на морально-етичну сферу виховання; узагальнити результати дослідно-експериментальної роботи.

5. Перелік графічного матеріалу: 8 таблиць із результатами дослідження.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали консультанта	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Доброскок С. О.	24.10.23 р.	24.10.23 р.
Розділ 1	Доброскок С. О.	14.11.23 р.	14.11.23 р.
Розділ 2	Доброскок С. О.	27.03.24 р.	27.03.24 р.
Висновки	Доброскок С. О.	04.09.24 р.	04.09.24 р.
Додатки	Доброскок С. О.	09.10.24 р.	09.10.24 р.

7. Дата видачі завдання: 24.10.2023 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	жовтень-листопад	виконано
2	Написання вступу	листопад	виконано
3	Написання першого розділу	грудень-березень	виконано
4	Написання другого розділу	квітень-серпень	виконано
5	Написання висновків	вересень	виконано
6	Оформлення додатків	жовтень	виконано
7	Оформлення роботи, рецензування	жовтень-листопад	виконано
8	Захист	грудень	

Студент _____ Самойленко А. С.

(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____Доброскок С. О.

(підпис) (прізвище та ініціали)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Трипольська Н. В.

(підпис) (прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 69 с., 8 таблиць, 78 джерел, 3 додатки.

Мета дослідження полягає в теоретико-методологічному та експериментально підтвердженому обґрунтуванні результативності уроків літературного читання в контексті формування морально-етичних цінностей в учнів початкових класів.

Об’єкт дослідження – процес формування морально-етичних цінностей учнів початкових класів засобами літератури.

Предмет дослідження – дидактичні умови формування й розвитку морально-етичних цінностей молодших школярів на уроках літературного читання.

Методи дослідження: теоретичні (аналіз, синтез, порівняння, класифікація, систематизація й узагальнення); емпіричні (бесіда, спостереження, анкетування, тестування, інтерв’ювання, експеримент); математичні.

Теоретичне значення наукового дослідження полягає в розробці теоретико-методологічного підґрунтя виховання морально-етичних цінностей у молодших школярів на уроках літературного читання.

Практична цінність результатів наукової розвідки полягає в розробці, апробації та застосуванні методики формування морально-етичних цінностей учнів початкових класів на уроках літературного читання.

Галузь використання: заклади освіти.

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ЦІННОСТІ, МОЛОДШИЙ ШКОЛЯР, МЕТОДИ, МОРАЛЬНО-ЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ

SUMMARY

Samoilenko A. S. Formation of moral and ethical values in primary school pupils at literary reading lessons

The qualification work consists of an introduction, 2 parts, findings, a list of references (78 items), and 3 addenda on 6 pages.

The research reveals the problem of forming moral and ethical orientations of junior pupils in literary reading lessons.

The research purpose: to theoretically substantiate and experimentally test the pedagogical conditions for the formation of moral and ethical values of junior pupils.

The research tasks:

1) to consider the problem of forming moral and ethical norms in children in historical and pedagogical retrospect.

2) to trace the role of the art of words in the formation of moral guidelines.

3) to investigate the state of formation of moral and ethical values of junior schoolchildren.

4) to prove the influence of artistic and visual means and techniques on the moral and ethical sphere of education.

5) to generalize the results of the experimental work.

The research object: is the process of forming moral and ethical values in primary school students through literature.

The research subject: the didactic conditions for the formation and development of moral and ethical values of primary schoolchildren in literary reading lessons.

The part 1 “Theoretical and Methodological Foundations of Formation of Moral and Ethical Values in Primary School Students,” discusses the theoretical aspects of the formation of moral and ethical values in primary school students; examines the peculiarities of the development of moral guidelines in primary school age; clarifies the role of literary reading lessons as an important space for the

development of understanding of morality in primary school students.

The part 2 “Experimental work on the formation of moral and ethical values in literary reading lessons,” presents the results of the ascertaining, formative and control stages of the pedagogical experiment; the pedagogical conditions for the development of moral and ethical values of junior schoolchildren are determined.

The obtained results can be used by teachers and heads of secondary schools in the context of educational work with younger students, as well as by students majoring in Primary Education.

Keywords: moral and ethical values, younger schoolchild, methods, forms of moral and ethical education.

ЗМІСТ

Вступ……..…….…….. 8
Розділ 1. Теоретико-методологічні основи розвитку морально-етичних цінностей у молодших школярів ……..……... 12
1.1. Проблема формування морально-етичних принципів в історико-педагогічному дискурсі ……...……..……..... 12
1.2. Роль мистецтва слова у формуванні моральних орієнтирів ……. 21
1.3. Особливості формування морально-етичних норм в учнів молодшого шкільного віку ……..... 39
Розділ 2. Дослідно-експериментальна робота з формування морально-етичних цінностей на уроках літературного читання ……. 51
2.1. Стан сформованості морально-етичних цінностей у молодших школярів……. 51
2.2. Специфіка формування морально-етичних орієнтирів художньо-зображальними засобами……..... 59
2.3. Аналіз та узагальнення дослідно-експериментальної роботи …..…… 72
Висновки…… 74
Список використаних джерел…..……..... 78
Додатки ……..… 85

ВСТУП

Суспільство завжди прагнуло сформувати у молоді сталі морально-етичні принципи. З огляду на сучасні соціокультурні трансформації, коли ціннісні орієнтири зазнають значних змін, проблема виховання морально зрілої особистості набуває особливої актуальності. Школа, зокрема початкова, відіграє в цьому контексті одну з ключових ролей. Водночас літературне читання виступає потужним інструментом в арсеналі педагога, що дозволяє надавати здобувачам освіти не лише знання, а й формувати ціннісні орієнтири, розвивати їхню психоемоційну сферу та критичне мислення. Знайомство з художніми творами через аналіз вчинків персонажів, їхніх характерів сприяє розвитку мовленнєвих компетентностей, переносить у світ людських переживань, етичних дилем і соціальних відносин. Через літературу діти мають можливість спроєктувати на себе життєві ситуації морального вибору, таким чином сформувавши уявлення про «добро» і «зло».

Отже, сучасна освіта спрямована на те, щоб виховати людину з усталеними моральними приписами. Особливо важливим цей процес на початковому етапі навчання, коли закладається майбутній фундамент світоглядних орієнтирів і морально-етичних принципів.

Ефективність формування аналізованих цінностей залежатиме від того, як заняття організовані, яку методологію використовує вчитель, щоб активізувати пізнавальну та емоційно-ціннісну сфери молодших школярів. Відтак вивчення особливостей формування морально-етичних орієнтирів на уроках літературного читання та розробка ефективних методичних підходів до його реалізації є актуальним науковим завданням.

Безумовно, актуальність запропонованої проблеми обумовлена в першу чергу її соціально-педагогічною значущістю. Позаяк ця тема недостатньо розроблена саме в контексті уроків літературного читання в молодших класах. Завдання з морального виховання можуть бути досягнуті лише за умови

організації цілеспрямованого та систематичного освітнього процесу.

Традиційно проблеми морального виховання особистості ставали об'єктом уваги багатьох мислителів і педагогів. Ще Арістотель стверджував, що людина отримує з народження лише певні задатки, а в процесі виховання вона може їх розвинути. І. Кант диференціював виховання на догляд за немовлям, вироблення поведінкових норм і формування «морального обличчя». За версією Г. Сковороди, передумовою хорошого виховання мають бути добрі поради та боротьба з поганими звичками. Саме через бесіду, пояснення, приклад можна, на думку українського філософа, прищепити дитині правильні моральні норми. К. Ушинський справедливо зазначав, що займатися вихованням слід із самого малечку. Важливими інструментами цього процесу є переконання, власний приклад, поєднання фізичної та розумової праці, а також покарання (не тілесні). Класик вітчизняної педагогіки В. Сухомлинський філософськи стверджував, що процес виховання дуже непростий, адже потребує гармонійного поєднання розуму, сили волі та серця батьків, бо саме їхнім віддзеркаленням стає дитина.

Проблеми виховання дитини неодноразово ставали предметом наукових розвідок сучасних дослідників: О. Башкір, І. Беха, О. Вашуленка, Л. Гуцол, О. Демченко, О. Матвієнко та ін. Вони сходяться в загальній фундаментальній тезі, що морально-етичне виховання молодших школярів є однією з найскладніших і водночас найактуальніших задач сьогодення, адже торкається особливо чутливих аспектів життя людини.

Тож цілком логічно, що окреслена проблема не могла не відобразитися на законодавчій базі освітнього процесу. Це, зокрема, такі нормативно-правові документи: закони «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Державний стандарт початкової освіти, Концепція Нової української школи, Концепція розвитку освіти України на період 2015-2025 рр. тощо.

З огляду на важливість цього питання та недостатню його теоретико-методологічну розробку, тема нашого дослідженні, безсумнівно, є актуальною.

Мета дослідження полягає в теоретико-методологічному та

експериментально підтвердженому обґрунтуванні результативності уроків літературного читання в контексті формування морально-етичних цінностей в учнів початкових класів.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання низки завдань:

1. Розглянути проблему формування в дітей морально-етичних норм в історико-педагогічній ретроспективі.
2. Відстежити роль мистецтва слова у становленні моральних орієнтирів.
3. Дослідити стан сформованості морально-етичних цінностей молодших школярів.
4. Довести вплив художньо-зображальних засобів і прийомів на морально-етичну сферу виховання.
5. Узагальнити результати дослідно-експериментальної роботи.

Об’єкт дослідження – процес формування морально-етичних цінностей учнів початкових класів засобами літератури.

Предмет дослідження – дидактичні умови формування й розвитку морально-етичних цінностей молодших школярів на уроках літературного читання.

Згідно із задекларованими метою, завданнями, об’єктом і предметом дослідження, у роботі застосовано як загальнонаукові методи (синтез, аналіз, порівняння, опис, класифікацію), так і спеціальні. Зокрема, з метою визначення ступеня сформованості аналізованих якостей в учнів використовувалися різні емпіричні методи: анкетування, опитування, педагогічне спостереження та інтерв’ювання. Крім того, проведено констатуючі, формувальні та контрольні етапи експерименту для підтвердження ефективності розробленої програми морального виховання на уроках літературного читання. Для аналізу результатів дослідження застосовано математичні методи.

Теоретичне значення запропонованого дослідження полягає в розробці теоретико-методологічного підґрунтя виховання морально-етичних цінностей у молодших школярів на уроках літературного читання.

Практична цінність результатів наукової розвідки полягає в розробці,

апробації та застосуванні методики формування морально-етичних цінностей учнів початкових класів на уроках літературного читання. Ця методика забезпечує всебічну реалізацію змісту, форм та методів морального виховання молодших школярів.

Отримані результати можуть бути використані вчителями та керівниками загальноосвітніх шкіл в контексті виховної роботи з молодшими школярами, а також здобувачами освіти спеціальності «Початкова освіта».

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Проблема виховання морально-етичних цінностей в історико-педагогічному дискурсі

Проблема виховання морально-етичних цінностей своїм корінням сягає сивої давнини. У первісному суспільстві, як відомо, основні сфери людської діяльності обмежувалися добуванням їжі, продовженням роду та самозахисту. Відповідно, діяли щонайменше три фундаментальні заборони: вбивати одноплемінників, кровозмішування та обов'язок підтримувати життя кожного члена племені. Саме ці первісні моральні приписи виступили основою для подальшого формування системи норм і правил.

Давньогрецькі мислителі заклали фундамент для розуміння важливості морального виховання у формуванні особистості та соціуму. Сократ вважав, що мораль когерентно пов'язана зі знанням. Його метод маєвтики (діалектичного опитування) був спрямований на те, щоб допомогти учням самостійно прийти до морального розуміння. Платон розвинув сократівську ідею. Він вважав, що моральне виховання – запорука існування громадянського суспільства. У його академії велика увага приділялася вихованню чеснот, зокрема мудрости, справедливости, мужности та поміркованости. Сократ і Платон розглядали знання як важливу складову доброчесності. На їхню думку, розуміння того, що є добром, неодмінно веде до переконання та бажання його здійснювати. Сократ вважав, що досягти доброчесності можна через самовиховання та самовдосконалення особистості. Він надавав особливого значення діалогу – ефективному методу усунення суперечностей і здобуття істини.

У свою чергу Аристотель інтерпретував етику як практичну науку. Він вважав, що моральні чесноти формуються через звичку й практику. Його

концепція «золотої середини» передбачала баланс у моральній поведінці. «Морально прекрасним називають людину, що володіє досконалою гідністю... Адже моральна краса пов'язана з чеснотами: морально прекрасним вважають того, хто справедливий, мужній, розсудливий і, загалом, має всі людські чесноти», – стверджував філософ. Аристотель розробив власну систему вправ для розвитку позитивних звичок, що ґрунтувалася на розвитку розумових здібностей, моральних приписів та естетичних уподобань [5, с. 13].

Отже, ці філософи заклали основу для подальшого розвитку морально-етичного виховання, впливаючи на педагогічну думку протягом століть.

У середньовічній Європі моральне виховання було тісно пов'язане з християнською доктриною. Церква відігравала центральну роль у формуванні моральних цінностей суспільства. У період раннього середньовіччя (V-X ст.) моральне виховання зосереджувалося на християнських чеснотах, таких як: віра, надія та любов. «Монастирські школи стали центрами освіти, де навчання грамоті поєднувалося з вихованням моральності. Поява університетів призвела до розвитку схоластики» Фома Аквінський синтезував християнську етику з аристотелівською філософією, створюючи комплексну систему морального виховання. Гуманістичні ідеї починають впливати на moral education. Витонченість манер та особиста доброчесність стають важливими аспектами виховання, особливо серед аристократії. Так середньовічний період ознаменувався суттєвим впливом релігії на моральне виховання та водночас заклав основу для подальшого розвитку гуманістичних ідей в освіті [5, с. 13].

Епохи Ренесансу та Просвітництва принесли значні зміни у підходах до морального виховання, відзначаючись поверненням до класичних ідеалів і розвитком раціоналістичного мислення. Еразм Роттердамський наголошував на важливості класичної освіти для формування моральної особистості. Він був переконаний у тому, що вивчення античної літератури та філософії може сприяти розвитку етичних чеснот. Джон Локк і Жан-Жак Руссо запропонували власні теорії морального виховання, які ґрунтувалися на раціональному розумінні природи людини. Локк підкреслював важливість формування

характеру через досвід і роздуми, тоді як Руссо акцентував увагу на природному розвитку моральності дитини. Дж. Локк вважав, що в процесі морального виховання важливо зосередити зусилля на формуванні у дитини дисципліни духу та здатності контролювати свої бажання розумом. Як він зазначає у своїй праці «Думки про виховання»: «Необхідно навчити її (дитину) протистояти своїм потягам, відмовляти собі в задоволенні бажань, пов'язаних із багатством, розкішшю тощо, з ранніх років привчати до стриманості»[5, с. 21].

Жан-Жак Руссо вважав, що у дошкільному віці інтелектуальний розвиток і свідоме опанування етичних норм можуть мати негативний вплив, бо діти ще не здатні усвідомити словесні пояснення дорослих щодо правил поведінки. Він наголошував: «Не надавайте дітям жодних словесних уроків; їхнє навчання має ґрунтуватися лише на досвіді». За його концепцією, важливо створити такі умови, за яких дитина самотужки, через власний досвід, зрозуміє наслідки своїх вчинків. Лише так можна сформувати адекватне сприйняття поведінки в різних ситуаціях [5, с. 22-23].

Поступова секуляризація освіти призвела до зменшення впливу церкви на моральне виховання. Натомість, більше уваги приділялося формуванню громадянських чеснот та етики, заснованої на раціональному мисленні та природному праві. Ці ідеї заклали основу для сучасних підходів до морального виховання, підкреслюючи важливість критичного мислення, індивідуального розвитку та громадянської відповідальності.

На ранньому етапі формування Київської Русі у вихованні дітей головна увага приділялася розвитку фізичних якостей, таких як хоробрість, спритність, сила та витривалість. Запровадження християнства сприяло поширенню гуманістичних ідеалів: з народження дітей привчали любити Бога й ближніх, співчувати знедоленим, з повагою ставитися до старших і проявляти милосердя. Діяло фундаментальне моральне правило: «Чини з іншими так, як хочеш, щоб чинили з тобою». Ця теза лягла в основу «Руської правди» Ярослава Мудрого, яка чи не вперше регламентувала на Русі моральні норми поведінки (наприклад, повагу до батьків, цінність людського життя, захист

майна тощо).

Наступним етапом нормативно-етичної творчості стало «Повчання Володимира Мономаха дітям». Для дітей було сформульовано такі приписи: «Ставтеся до старших як до батька, а до молодших – як до братів», «Не лінуйтеся», «Допомагайте хворим», «Слухайте мудрих», «Не майте гордощів у серці та розумі». Серед етичних «дорослих» норм він виголошував: «Не забувайте про бідних», «Уникайте брехні, пияцтва та блуду», «Будьте опорою для сиріт», «Не вбивайте ні правих, ні винних». «...Підтримуйте благочестиву поведінку, вчіться управляти своїми очима, контролювати язик, підкоряти розум, дисциплінувати тіло, дотримуватися чистоти в думках та спонукати себе до добрих вчинків...» [5, с. 34].

Однак концепція моралі мала за часів Київської Русі далеко не універсальне тлумачення. Так, наприклад, Нестор Літописець, автор «Повісті минулих літ», пропонував ідею «колективної моралі»: члени спільноти долають труднощі разом, дотримуючись праведного способу життя. Поступово поняття «злочин» (порушення світських правил) і «гріх» (порушення Божих заповідей) диференціювалися.

Відомий український мислитель Г. Сковорода виступав проти поверхневого виховання. Його філософія серця передбачає розвиток розуму, бо він визначає людські дії. Передумовою чистого серця є почуття вдячності, яке в першу чергу слід виховувати в дитині. Так, через вдячність можна розвинути моральність.

Розвиток національних систем освіти у XIX-XX століттях спричинив появу різноманітних підходів до тлумачення морального виховання, обумовлені різними культурними та історичними особливостями країн. Так у Німеччині концепція «Bildung» актуалізувала цілісний розвиток особистості (зокрема, його моральний аспект). У цьому контексті Йоганн Генріх Песталоцці наголошував на важливості гармонійного розвитку «голови, серця та руки». Також він підкреслював визначну роль родини через любов до близьких та індивідуального підходу до кожної дитини як особистості. Початковий етап

цього важливого та водночас складного процесу ґрунтується на природній любові до матері, яка згодом доповнюється відчуттями довіри, вдячності, терплячости. Так дитяча любов поширюється спочатку на інших членів сім'ї, а з часом охоплює ширше коло людей, включно з усім людством. Найвищий рівень морального розвитку, на думку Песталоцці, полягає у «глибокому усвідомленні добра, майстерності у його творенні та щирому прагненні до благодійних вчинків».

Й. Песталоцці розглядав дитячу активність як «рушій формування її соціальної поведінки, тому він відмовлявся від словесних методів морального виховання та надавав велике значення «вправам у доброчесності». Він наголошував на участі дітей у добрих і корисних справах, бо вони допомагають розвивати морально-етичні почуття.[5, с. 45]

Французька викладачка П. Кергомар переконливо зазначала, що діти дошкільного віку перебувають у моральному сні, коли не мають ні я позитивних рис, ні недоліків. Виходить, що формування в них моралі цілковито залежить від виховання. Педагогиня авторитетно стверджувала: «Використання методів, які орієнтовані на зовнішнє дисциплінування та навчання, є злочином проти дитинства, оскільки вони пригнічують активність дітей, їхню індивідуальність та ускладнюють процес самоствердження і самореалізації» [24, с. 113].

Розглядаючи свободу як непорушне право кожної дитини, вона наголошувала на наступному: «...Ти можеш діяти так, якщо це приносить тобі задоволення та не завдає шкоди іншим. Ти міг би це зробити наодинці, але оскільки бачиш, що це приносить дискомфорт твоєму товаришу, то цього не слід робити»[5, с. 33].

Британська освітня система робила акцент на формуванні характеру та лідерських якостей. Така «джентельменська» концепція передбачала не лише манери, але й моральні приписи та відчуття відповідальності. У США Джон Дьюї розвинув ідею «прогресивної освіти», згідно з якою вирішальну роль у формуванні моральних якостей відіграє практичний досвід. Отже, зазначені

національні підходи до морально-етичного виховання вплинули на формування глобальних освітніх практик, демонструючи різноманітність підходів до формування етичних цінностей у молоді.

ХХ століття принесло нові виклики та підходи до морального виховання, викликані драматичними соціальними, політичними та технологічними трансформаціями. Це спричинило появу нових педагогічних підходів, наприклад, критичної педагогіки Пауло Фрейре, яка наголошувала на важливості критичного мислення та соціальної справедливості в моральному вихованні.

«Серед провідних зарубіжних теорій, що пропонують підхід до вільного виховання дітей у дошкільному та молодшому шкільному віці протягом ХХ століття, значущим є внесок М. Монтесорі». В основу її вчення покладено тезу про те, що дитина зможе отримати внутрішній спокій лише у випадку повного задоволення своїх потреб. «Формування моральності базується на природному інтересі дітей до інших людей та їх розумінні. Виховання моральності відбувається в кількох напрямках: здобуття знань про відмінності між добром і злом, норми поведінки в колективі; підтримка та розвиток психічної чутливості й сприйнятливості; накопичення соціального досвіду» [5].

Видатний український педагог В. Сухомлинський вважав природу визначним у формуванні особистості дитини чинником. Він активно залучав дітей до життя в природі, організовуючи екскурсії, спостереження, праці на пришкільних ділянках. Природа, за його словами, навчає дітей спостерігати, мислити, відчувати красу, розвиває їх естетичний смак та емпатію. Він задекларував гуманізм основним принципом морального виховання, адже дозволяє виховувати людяність, доброту, співчуття. «Емоційно-естетична оцінка ідей, принципів як найважливіший елемент ідейного виховання залежить від того, як глибоко здатна людина переживати у зв’язку з пізнанням навколишнього світу такі почуття, як радість, замилування, подив, сум, тривогу, сором, гнів, збурювання, зніяковілість, совісті тощо» [22, с. 173].

У виховній системі В. Сухомлинського основну увагу приділено проблемі

моральності: «Я прагну того, щоб діти зрозуміли велику моральну цінність: людина утверджується у світі не тільки як істота, що мислить і відчуває, а насамперед як жива ланка у вічному ланцюгу поколінь; цей ланцюг поєднує минуле покоління з майбутнім. Чим більше шанує людина пам'ять своїх батьків, дідів і прадідів, тим глибше вона відчуває свою відповідальність за майбутнє» [22, с. 172].

У XXI столітті підходи до морально-етичного виховання не припиняють розвиватися як реакція на нові глобальні виклики та зміни в соціуму. Наразі актуалізується проблема включення етичних компонентів у науково-технічну освіту, особливо в контексті розвитку штучного інтелекту та біотехнологій. Зміна клімату та екологічні проблеми призвели до посилення уваги до екологічної етики в освітніх програмах, формуючи відповідальне ставлення до довкілля. Розвиток соціальних мереж та онлайн-комунікацій теж породжує нові виклики моралі, що потребує появи інноваційних програм з цифрової етики. Ці тенденції відображають зростаючу складність морально-етичних питань у сучасному світі та необхідність адаптації освітніх підходів до нових реалій. Інтеграція традиційних цінностей з новими етичними викликами стає ключовим завданням сучасної педагогіки.

І. Бех зазначає, що наразі «морально-духовна вихованість молодої особистості є основною метою всієї освітньої системи». Тому цілком логічно, що в умовах Нової української школи увага до окресленої проблематики актуалізується. «Моральне виховання в навчальному закладі враховує та поглиблює цінності, які спільно поділяють його учасники. Дослідниця пропонує використовувати метод «моральних дилем», який передбачає аналіз учнями складних етичних ситуацій і пошук прийнятних рішень. Цей метод, на її думку, сприяє розвитку моральної рефлексії та формуванню здатності до етичного вибору [6].

О. Матвієнко пропонує комплексний підхід до оцінювання, який включає як кількісні, так і якісні методи оцінки процесу виховання. Вона розробила систему критеріїв, які дозволяють оцінити рівень сформованості моральних

цінностей та етичної поведінки учнів. На думку дослідниці, для ефективного виховання здобувачів початкової освіти необхідно дотримуватись низки факторів [45, с. 196]:

– забезпечити умови для вибору дитиною різних способів реагувати на обставини;

– усвідомлювати суть протиріч, що виникають у розвитку моральних потреб школяра, та сприяти їхньому ефективному вирішенню;

– впливати на людей, які є частиною найближчого мікросоціуму (батьків, однокласників, друзів).

Сучасні вітчизняні та закордонні вчені інтерпретують морально-етичне виховання як багатоаспектний процес. О. Сухомлинська наголошує на важливості формування ціннісних орієнтирів у молодших школярів як основи їхнього морального становлення. Вона підкреслює, що ці принципи напряму визначають їхню поведінку [71].

Науковець І. Бех розробив концепцію особистісно орієнтованого виховання, яка передбачає створення умов для самопізнання, самореалізації та самовдосконалення дитини. Він наголошує на важливості формування у дітей здатності до моральної рефлексії та емпатії. Т. Поніманська розглядає морально-етичне виховання через призму гуманістичної педагогіки. Вона підкреслює, що основою такого виховання має бути повага до особистості, визнання її унікальності та права на власну думку [6; 7].

Сучасні дослідники одностайні в тому, що вчитель відіграє ключову роль у морально-етичному вихованні молодших школярів. Н. Бібік підкреслює, що вчитель є не лише носієм знань, але й зразком моральної поведінки для учнів. Вона наголошує на важливості особистого прикладу педагога у формуванні етичних норм та цінностей у дітей. О. Савченко розробила авторську концепцію «педагогіки партнерства» через встановлення довірливих, рівноправних стосунків між вчителем та учнями. На її думку, такий підхід сприяє формуванню у дітей почуття власної гідності, відповідальності та поваги до інших [62].

Виголошена ще В. Сухомлинським ідея «школи радості», де панує атмосфера доброзичливості, взаємоповаги та творчості, не втрачає своєї актуальності і нині. Відтак вітчизняні педагоги пропонують ряд інноваційних методів для ефективного виховання. Так, наприклад, О. Пометун розробила технологію розвитку критичного мислення, спрямовану на аналіз етичних моментів і прийняття відповідних рішень. При цьому важливо використовувати інтерактивні технології: дискусії, рольові ігри та проєктну діяльність. Т. Піроженко розробила методику «етичного діалогу», яка базується на принципах гуманістичної психології, а тому передбачає створення ситуацій морально-етичного вибору та їх обговорення в атмосфері довіри та взаємоповаги. З. Гіптерс розробила концепцію «педагогіки сімейних цінностей», яка передбачає активне залучення батьків до виховного процесу. Вона пропонує використовувати сімейні традиції, спільне читання та обговорення літературних творів як ефективні засоби вибудовування моральних орієнтирів. Сухолосно їй Л. Хоружа наголошує на важливості узгодженості виховних впливів школи та сім'ї. Вона пропонує створювати «школи для батьків», де вони могли б отримувати знання та навички з морально-етичного виховання дітей.

Науковець І. Булах наголошує на важливості використання методів психологічної діагностики для оцінки морального розвитку дітей. Вона пропонує використовувати проєктивні методики, які дозволяють виявити глибинні моральні установки та ціннісні орієнтації учнів. В. Галузяк розробив методику «етичного портфоліо», яка передбачає систематичне документування проявів моральної поведінки учня та його рефлексії щодо етичних ситуацій. Подібний підхід, на його думку, дозволяє не лише оцінити, але й мотивувати моральний розвиток дитини.

Отже, аналіз поглядів вчених на проблему морально-етичного виховання молодших школярів в історичній ретроспективі дозволяє зробити ряд висновків. Зокрема, морально-етичне виховання є системним процесом, який вимагає індивідуального підходу. Ключову роль у цьому процесі відіграють не

лише вчителі, а й батьки, які повинні бути зразком етичної поведінки та створювати сприятливе середовище для морального розвитку дітей. Тому важливо забезпечити координацію виховних впливів школи та сім'ї, створюючи єдиний виховний простір. Оцінка ефективності морально-етичного виховання повинна бути комплексною та включати як кількісні, так і якісні методи.

1.2. Роль мистецтва слова у формуванні моральних орієнтирів молодших школярів

Мистецтво слова, як відомо, відіграє ключову роль у формуванні особистості учня початкової школи. Воно не лише розвиває уяву та креативність, але й слугує потужним інструментом для морального та емоційного розвитку. Через художні твори діти вчаться розуміти складні життєві ситуації, приймати виважені рішення та оцінювати наслідки своїх дій.

Це особливо важливо в молодшому шкільному віці, коли закладаються фундаментальні моральні приписи. Емоційна реакція на прочитане пояснюється тим, що зміст твору відповідає особистим переконанням, ціннісним орієнтирам та уподобанням дітей. Нерідко вони здатні ототожнювати себе з літературними героями, проєктуючи їхні переживання й хвилювання на своє життя. Якщо сюжет, порушені проблеми викликають особливо яскраву емоційну реакцію, це зазвичай свідчить про високу оцінку реципієнтом твору. Діти, потребуючи переконливих прикладів, взірців для наслідування, вірять у художньо змодельовані письменником образи сильних, чесних, розумних і справедливих героїв. А, як відомо, сила прикладу є однією з найпереконливіших.

Наслідуючи своїх улюбленців, молодші школярі формують вірність своїм переконанням, виявляють співчуття та чуйність. «Під впливом художніх образів у дітей з'являються конкретні уявлення про те, що вони чують і

читають. Вони сприймають не лише текст, окремі слова та речення, що його складають, а й реальність, виражену через слово» [60, с. 23].

«Твори художньої літератури відкривають перед дітьми систему загально-людських цінностей через взаємозв'язки героїв з оточуючими. Завдяки художньому слову учні навчаються розуміти внутрішній світ літературних персонажів, їхні почуття, дії, а також ставлення до інших людей і природи» [47, с. 12].

Художня література допомагає розвивати емоційний інтелект. Читаючи або слухаючи історії, діти знайомляться з широким арсеналом емоцій, що допомагають їм краще розуміти і власні, і чужі переживання. У дорослому житті це допоможе їм будувати міцні відносини, ефективніше долати стрес і приймати зважені рішення в перспективі. Через літературні сюжети, художньо змодельовані характери персонажів і порушену проблематику діти знайомляться з важливими етичними концепціями та вчаться застосовувати їх у реальному житті.

В цілому, вплив літератури на дітей ґрунтується на кількох важливих психолого-педагогічних принципах:

− емоційного залучення: художні твори провокують у дитячій душі емоційний відгук, тим самим сприяючи глибшому засвоєнню моральних уроків.

− поведінкових моделей: через персонажі читачі спостерігають різні стратегії поведінки, їхні наслідки, що допомагає конструювати власні моральні судження.

− розвитку емпатії: обговорення художніх сюжетів сприяє не лише усвідомленості читання, комунікації, а й здатності розуміти почуття інших та співпереживати.

− когнітивного розвитку: аналіз моральних дилем у творі стимулює розвиток критичного мислення та етичного міркування.

Ці теоретичні засади підкреслюють важливість інтеграції мистецтва слова в освітній процес для ефективного морального виховання молодших школярів.

Переконані, що розуміння цих принципів допоможе і педагогам, і батькам створювати сприятливе середовище для морального розвитку дітей художньо-зображальними засобами.

У рамках навчально-виховного процесу саме уроки літературного читання відіграють важливу роль у формуванні аналізованих цінностей. Відтак учитель має створити таке освітнє середовище, де учні не просто читають і переказують текст, а на його прикладі аналізують загальнолюдські та духовно-моральні цінності.

Слід зазначити, що різні літературні жанри по-різному впливають на формування моральних орієнтирів у дітей. Казки, як найпоширеніший у цій віковій читацькій категорії жанр, є потужним інструментом морального виховання. Вони часто містять чіткі моральні приписи, представлені через захоплюючі сюжети та яскравих персонажів. Протистояння добро/зло в казках допомагає маленьким читачам розрізняти погане і хороше, а щасливі розв’язки підкреслюють важливість моральної поведінки. Оповідання дозволяють зосередитися на конкретних моральних ситуаціях та їхніх наслідках. Саме через реалістичні сценарії, за якими учні легко ідентифікують і себе, можна розвивати емпатію та мораль. Завдяки ритмомелодиці та метафоричності поезій учні глибше сприймають моральні цінності. Вірші нерідко транслюють складні етичні концепції у простій, доступній для їх віку формі, що робить її ефективним засобом для формування моральних принципів.

«Українська література займає значне місце в світовому культурному контексті, що свідчить про глибокий духовний і цивілізаційний поступ українського народу». «Літературна освіта має вирішальне значення для створення умов, які сприяють розвитку всебічно розвиненої особистості та формуванню свідомого громадянина-патріота України. Вона базується на загальнолюдських і національних принципах, а також на основах гуманізму та демократії»[40; 56].

Українська література є важливим носієм національної ідентичності та її генетичного коду, тому її роль у національному самоусвідомленні, збереженні

та утвердженні є беззаперечною. Виховання свідомих українців повинно ґрунтуватися на знаннях про історію та культуру, традиціях, а також на переосмисленні сучасного досвіду, виходячи з загальнолюдських цінностей. «Ознайомлення з художніми творами та всебічний аналіз їх змісту, жанрових особливостей і естетичних аспектів допоможуть учням краще зрозуміти літературу як форму мистецтва, що є потужним чинником у світосприйнятті та самоідентифікації». Як зазначав К. Ушинський, «Слово використане в літературному творі, набуває подвійної художньої сили» [5; 36].

Першочерговою метою курсу «Літературне читання» є формування вміння аналізувати моральні норми та етичні приписи, змальовані в художніх творах. У процесі опанування молодшими школярами інструментарію літературознавчого аналіз важливо робити акцент на їхній самостійності в процесі знайомства з твором. Такий підхід передбачає безпосереднє знайомство з текстом, усвідомлене сприйняття інформації та вдосконалення навички швидкого читання. У цьому контексті В. Науменко зазначає, що «співвідношення між читанням вголос і мовчки було рівномірним, близьким до 50 відсотків» [50, с. 11].

«Особливості уроку літературного читання визначаються рівнем розвитку у школярів умінь читати вголос і мовчки, а також характером змісту й жанрових ознак творів, що входять до програми. Основна мета уроку – допомогти дітям усвідомлювати художній твір як форму мистецтва слова» констатує В. Науменко. У процесі організації роботи з художнім твором важливо навчити здобувачів освіти спілкуватися з письменником, розвиваючи тим самим навичку художньої оцінки твору. Читання як форма комунікації передбачає наявність трьох учасників: реципієнта (читача), безпосередньо художнього твору та автора. Для ефективної рецепції читач має декодувати авторську інтенцію, що вимагає відповідного психоемоційного налаштування. Це передбачає прочитання твору, постановку запитань і відповідей на них за рахунок мислення, уяви та запам’ятовування. «Читач «спілкується» з художнім твором, який виступає унікальним співрозмовником, адже дитина ще не

знайома з ним, і його образні висловлювання відображають думки автора. Ці особливості потрібно враховувати при організації роботи учнів на уроці літературного читання» [50].

Спробуємо структурувати цей процес за етапами. Перший (підготовчий) – передбачає декілька напрямків: 1. Підготовку до процесу читання через застосування комплексу вправ для швидкого та грамотного читання. 2. Налаштування на усвідомлення твору (знайомство з життєвим і творчим шляхом автора; робота над лексичним запасом (тлумачення незрозумілих або складних для артикулювання слів); вправи для активізації мислення). 3. Готовність до сприйняття емоційного стану персонажів, що має збагатити емоційний досвід учня шляхом прослуховування тематичних музичних композицій, огляд світлин, картин, декламації віршів, прозових уривків. 4. Передбачення змісту тексту на підставі ключових слів, назви твору, ілюстрацій.

Другий етап (читання) складається з первинного синтезу – цілісної рецепції твору, що може реалізовуватися варіативно: самостійне читання тексту учнями, зразкове читання вчителем, комбіноване читання (учні з вчителем), читання вголос окремими учнями, прослуховування аудіозапису. «Вибір методу читання залежить від змістовної складності тексту, його емоційності та плану подальшої роботи над твором. Під час первинного ознайомлення з твором можна також зупинитися на середині тексту та запропонувати учням спрогнозувати, що буде далі». На цьому етапі вчитель повинен зрозуміти, як тема та ідея твору впливає на почуття дітей, їхню інтерпретацію мовного задуму [50, с. 10].

Для кращого занурення у художній простір, варто читати текст не один раз, а декілька, аналізуючи при цьому його структуру (зачин, основну частину, кінцівку). Для цього ефективними стануть завдання поділу тексту на частини, формулювання запитань по змісту, пояснення складних для розуміння фрагментів, відновлення вилучених елементів за допомогою малюнків або переказу змісту.

Починати аналізувати твір радимо з визначення основних пунктів паспорту твору (жанру, теми, ідеї, сюжету). Лише після того можна переходити до морально-етичного аналізу (характеристика характерологічних рис персонажів, мотивації їхніх вчинків, виділення засобів характеротворення тощо). Звичайно, можливі альтернативні варіанти аналізу твору, коли здобувачі освіти проходять зазначені етапи не самотужки, а спільно з вчителем. При цьому можна використовувати різноманітні форми роботи: розробка наративних схем, опис сюжетних елементів (портрети, хронотоп, інтер'єр, пейзаж), аналіз образної системи, виконання літературних вправ, створення тематичних малюнків, мальописів, уявна розмова з автором/персонажем (інтерв'ювання), створення альтернативної розв'язки твору тощо. Слід зазначити, що виконання будь-якого з наведених завдань має супроводжуватися читанням тексту, його фрагментів із формулюванням самостійних оціночних суджень і думок.

На третьому (підсумковому) етапі доречно порівнювати прочитані твори або різних авторів із подібної тематики. Для цього використовуються завдання для встановлення зв'язків між назвою твору, його автором, сюжетом та художнім пафосом.

«При розробці уроку з літературного читання вчитель повинен обрати таку структуру роботи з текстом, яка буде сприяти активному розвитку творчих здібностей учнів, мотивувати їх інтерес до вивченого твору та до читання в загальному, а також сприятиме збагаченню їхнього читацького, морального та естетичного досвіду. Це дозволить формувати навички ефективного спілкування та вміння визначати завдання й шляхи їхнього вирішення» [41, с. 62].

В. Науменко наголошує на тому, що залежно від цілей для організації навчальної діяльності доцільно використовувати такі види завдань:

1. Розвиток рецепції художньо-зображальних засоби виразності. Під час аналізу твору вчитель працює у двох напрямках, акцентуючи увагу здобувачів освіти на тому, які епітети, метафори та інші тропи використовує автор для

створення образу, який ми уявляємо, сприймаємо та відчуваємо.

«Автор використовує різноманітні мовні засоби для вираження свого ставлення до змальованого об’єкта, щоб викликати певні емоції у читача. Учні зазвичай виділяють стилістично марковані лексеми, що продукують яскраві відчуття. Особливу увагу привертають повтори, які здатні посилити враження від описаних подій. Звуконаслідування, яке передає звуки природи за допомогою слів, а також використання засобів фоніки – асонансу (повтор приголосних звуків) та алітерації (повторення голосних) – надають тексту особливої мелодійності. Важливими елементами також є ритм і паузи, що допомагають створити певну атмосферу. Для поетичної виразності характерне використання неповних, окличних речень, а також коротких і складних конструкцій, які надають мовленню більшої динаміки» [50, с. 10].

2. Розвиток в учнів вміння уявляти змальовані письменником, поетом картини через наліз тематичних замальовок, словесне й графічне зображення.

3. Розвиток навичок встановлення причинно-наслідкових зв’язків змодельованих автором подій для того, щоб влучно декодувати ідею твору, зрозуміти хід подій. Для цього доречно вдаватися до складання словесної/малюнкової схеми або створення емоційної партитури (процес малювання, під час якого ми не просто створюємо зображення, а спеціально підібраною кольоровою палітрою транслюємо відповідний настрій, стан герою, проговорюючи, яким саме він є: радісним, замисленим, тривожним, сумним тощо).

4. Формування рецепції художнього образу через «визначення вчинків персонажів, їхніх мотивів та почуттів; розуміння міміки, жестів та мовленнєвої інтонації персонажів, а також змін їх внутрішнього стану; висловлення оцінного судження)». На таких заняттях доречно використовувати метод читання за ролями, створення історій за мотивами прочитаного твору про героя або від його імені, написання аналогічних історій; порівняння зображень з художніми засобами, використаними різними авторами для створення однієї і тієї ж картини; складання системи зображень (моделювання) [50, с. 10].

У 3-4 класах здобувачі освіти знайомляться з театральними постановками і казковими виставами. Аналізуючи ці твори на уроках літературного читання, важливо враховувати їхню жанрову специфіку. Важливою особливістю, наприклад, вистави є те, що сприйняття її змісту багато в чому залежить від роботи актора, режисера, художника та гримера. У цей період вже проводиться певна підготовка до роботи з театром: учні можуть розпізнавати думки й наміри персонажів, передавати їх інтонацією, використовувати невербальні засоби вираження (жести, міміку). Діти також можуть розігрувати діалоги та інсценувати пісні і казки. За допомогою словесного малювання учень передає зміст уявних картин і підтверджує їх відповідними репліками. Завдяки цьому діти впевнені, що репліки допоможуть прокоментувати дії актора, уявити самі сцени й події, зрозуміти поведінку персонажа. Молодші школярі порівнюють казкові п'єси з поетичними казками, помічають, що в казкових п'єсах немає оповідача, а події розгортаються через діалог.

Наступний крок – проаналізувати поведінку персонажа та схарактеризувати актора (наприклад, ведмідь – боязкий, індик – кумедний і сварливий, а півень – задавака). Діти промовляють рядки букв, продумують жести й міміку, а також розмірковують про розв'язку. Підбиваючи підсумки прочитаного, учні діляться своїми міркуваннями про те, наскільки вдало виступили гості та чому все закінчилося саме так. Після цього вони приєднуються до групи, розподіляють ролі, вивчають текст і відтворюють п'єсу.

Ще одним новим жанром для учнів є байки – короткий поетичний або прозовий твір повчально-пізнавального характеру, що має чітко окреслений зачин, розвиток подій, кульмінацію та обов'язкового засудження. Байки відрізняються від інших жанрів ясністю, виразністю образів, поясненнями, лаконічністю мови, моральною інтенцією. Її героями зазвичай є представники тваринного світу.

Одним із найбільш ефективних шляхів формування морально-етичних цінностей є знайомство з казками. Вони не лише містять розважальний контент,

а й сприяють емоційному залученню дітей і викликають різні емоції : похвалу, радість, смуток, прихильність. Завдяки казкам у дітей з’являється можливість краще зрозуміти навколишній світ, сформувати уявлення про такі поняття, як добро і зло, справедливість і несправедливість, розвинути любов до своєї Батьківщини. Казки – один із найпопулярніших літературних жанрів серед дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Завдяки зображенню людей і тварин вони легко й доступно демонструють моральність і аморальність. Казки завжди знаходять свій шлях до серця дитини, впливають на її ставлення до своїх близьких, друзів і навчання. Аналізуючи такі твори з учнями, учитель природним чином прищеплює дітям моральні цінності й норми, сприяючи вихованню правильної поведінки.

Л. Фесюкова зазначає, що «в кожній казці сюжет зосереджується на окремих складових із широкого спектра позитивних почуттів, акцентуючи або на самовідданості, або на співчутті». У зв’язку з цим, на думку дослідниці, слід звернути увагу на такі аспекти, яких навчає казковий сюжет [18, с. 96]:

- вміння порівнювати й аналізувати інформацію;
- навичка обстоювати власну позицію через можливість спроектувати
- образ позитивного/негативного персонажа на себе;
- вміння виражати свої почуття та емоції.

Отже, уроки літературного читання мають величезний потенціал у контексті формування морально-етичних засад. Ефективне використання мистецтва слова для їх розвитку вимагає застосування різноманітних педагогічних методів. Ми розглянули основні з них:

– обговорення – проведення групових дискусій після читання дозволяє учням глибше осмислити моральні аспекти прочитаного, висловити свої думки та почути різні думки своїх однокласників.

– рольові ігри – драматизація ситуацій із літературних творів допомагає емоційно пережити моральні дилеми та краще зрозуміти мотивацію персонажів.

– творче письмо – завдання з написання альтернативних кінцівок або власних історій на моральні теми розвивають етичне мислення та креативність.

– арт-проєкти – створення ілюстрацій або колажів за мотивами прочитаних творів допомагає візуалізувати та закріпити моральні уроки.

В цілому, застосування цих методів дозволяє зробити виховний процес виховання через літературу більш інтерактивним та ефективним. Важливо варіювати підходи, враховуючи індивідуальні особливості учнів та жанрову специфіку конкретних літературних творів. «Комбінування різних методів створює багате освітнє середовище, яке стимулює моральний розвиток дітей на різних рівнях: когнітивному, емоційному та поведінковому» [64, с. 16].

О. Вашуленко авторитетно зазначає, що літературне читання є одним із найдієвіших способів впливу на психоемоційний і морально-етичний аспекти виховання молодших школярів. «Книга відіграє важливу роль у формуванні інтелектуального, духовного, морального та естетичного розвитку дитини. Художні твори надають цінну інформацію про різноманітні події, ситуації з життя, природні явища, що допомагає учням здобувати новий досвід, збагачувати словниковий запас та вдосконалювати мовлення. Завдяки керівництву вчителя, школярі через зміст і посили художньої літератури опановують основи морально-етичної культури, засвоюють загальнолюдські цінності та поведінкові норми, притаманні їхньому народу й регіону» [9, с. 2].

Суголосні думки висловлює і О. Савченко, наголошуючи на тому, що завдяки художній літературі можна формувати не лише естетичні уподобання, а й патріотичні почуття, що в наш час особливо актуально у світлі питань про національну само ідентифікацію. «Оповідання та науково-пізнавальні статті про багатонаціональну Україну сприяють вихованню патріотизму у школярів. Читання творів про духовний світ людини та її відданість Батьківщині пробуджує гордість за працюючу людину. Основна мета роботи з такими текстами полягає в тому, щоб запалити в учнів прагнення активно долучатися до великих справ дорослих: дбайливого ставлення до природи, громадського майна та сумлінної праці» [63, с. 233].

Цілком логічно, що художні твори для молодших школярів, регламентовані відповідними програмами, є багатоаспектними: знайомлять учнів із суспільними викликами, дають нові знання про навколишню дійсність, допомагають засвоїти гуманістичні норми, закладені нашими пращурами. Вони сприяють формуванню таких почуттів: любов до Батьківщини, повага до мови, природи, доброта, чуйність, толерантність до різних культур, поглядів, традицій. Діти повинні усвідомлювати, що важливим аспектом сучасного життя є готовність допомагати іншим, здатність співпереживати і розуміти один одного. Читання та аналіз різних за жанрами творів допомагає учням оцінити моральну поведінку персонажів і спонукає їх замислюватися про справедливість, дружбу, чесність, співчуття й патріотизм. Підготовка уроків літературного читання має здійснюватися вчителем з огляду на зміст матеріалу, методику викладання, психологічний клімат у класі. Завдання педагога полягає не лише у виборі відповідної літератури та організації читання, а й передбачає низку важливих аспектів.

Учитель повинен ретельно підбирати твори, які відповідають віковим особливостям дітей і містять важливі моральні уроки. Треба враховувати різноманітність жанрів і тем для забезпечення всебічного морального розвитку. Необхідно створити атмосферу довіри та відкритості, де діти почуватимуться комфортно, обговорюючи моральні питання. Це включає формування правил поведінки під час дискусій і заохочення взаємоповаги. Не слід знецінювати і фасилітацію обговорень: педагог виступає модератором дискусій, спрямовуючи розмову в конструктивне русло, пропонуючи провокативні питання та мотивуючи дітей до глибшого аналізу моральних аспектів прочитаного. Важливо при цьому брати до уваги індивідуальні особливості кожного учня, допомагаючи вибудовувати особисті зв’язки з літературними творами та їх моральними уроками. «Вчитель повинен використовувати такі методи роботи з текстом, які допоможуть дітям не лише зрозуміти його зміст, але й глибоко пережити його, усвідомити моральні цінності та висловити свої оцінні судження» зазначає Г. Коваль [33, с. 136].

Нерідко в процесі знайомства з літературними творам вчитель стикається з низкою перешкод: різний рівень читацьких навичок у здобувачів освіти, обмежений навчальною програмою час, складність вибору відповідної літератури, різноманітність культурних і сімейних цінностей, засилля цифрових медіа, гаджетів. Подолання цих викликів вимагає креативного підходу та гнучкості. Важливо регулярно оцінювати ефективність застосованих методів і бути готовими адаптувати їх відповідно до потреб конкретної групи учнів. «Співпраця між вчителями, батьками та шкільною адміністрацією також відіграє ключову роль у створенні сприятливого середовища для морального виховання через мистецтво слова». Крім того, важливо пам’ятати, що формування моральних орієнтирів – це довготривалий процес, який вимагає послідовності та терпіння. Регулярна рефлексія та обмін досвідом між педагогами можуть значно покращити ефективність використання мистецтва слова для морального виховання школярів. О. Савченко радить створити такі умови на уроці, «за яких учні могли б робити оцінні судження на основі глибокого розуміння тексту… Чим складніша моральна ідея, тим більше значення мають підготовча бесіда, ретельна робота з текстом і виразне читання вчителя» [33; 45].

Як бачимо, роль учителя є критичною в трансформації літературних творів у дієві інструменти морального виховання. Його професіоналізм, емпатія та креативність визначають, наскільки ефективно мистецтво слова буде впливати на формування цих орієнтирів.

У підручниках «Літературне читання» представлено різноманітні оповідання, казки, уривки з повістей, які сприяють моральному розвитку здобувачів освіти. «Читаючи та аналізуючи ці твори, діти починають усвідомлювати себе як особистості, порівнюючи свої вчинки з діями позитивних героїв, і переймаючи їхні моральні цінності. Наслідування позитивних персонажів допомагає формуванню особистості та засвоєнню моральних норм [48, с. 146].

«Художній текст є складною системною єдністю, яку можна зрозуміти

лише через аналіз, що передбачає вивчення окремих елементів тексту в контексті цілого. Аналіз мови, сюжету, композиції та системи образів у їх взаємозв'язку допомагає розкрити художню ідею твору» [33, с. 196].

Г. Джемула зазначає, що незалежно від теми заняття важливо обговорювати питання моралі на кожному уроці. «Аналіз художнього твору має допомогти учням краще зрозуміти ситуацію та обрати правильну модель поведінки. Коли дитина стикається з моральним вибором, вона повинна самостійно організувати свою поведінку, враховуючи інтереси та емоції однолітків, і діяти відповідно до моральних правил, демонструючи вольові зусилля» [25, с. 147].

Художні тексти, на відміну від текстів наукових, публіцистичних, мають специфічні особливості, на яких наголошують М. Кузьма-Качур і В. Горзов. Вони побудовані на засадах асоціативного творчого мислення. Художній образ – основна мета творчості письменника, тому такі тексти відіграють особливу роль не тільки як джерело інформації, але і як одне з основних засобів впливу на емоційну сферу дитини, збагачення духовного світу дитини [38].

Г. Волошина вважає, що на заняттях літературного читання слід дотримуватися деяких принципів аналізу художніх творів [17].

Перший принцип базується на емоційному сприйнятті. Це початковий етап взаємодії читача з текстом, який є надзвичайно важливим для формування подальшого інтересу до твору крізь призму обговорення безпосередніх емоцій і думок після прочитання, вияв особистісного зв'язку з персонажами чи ситуаціями, аналіз загального настрою та атмосфери, створеної автором. На цьому етапі важливо дати дітям можливість вільно висловити свої перші враження, не обмежуючи їх академічними рамками. Це сприяє розвитку емоційного інтелекту та формуванню особистісного ставлення до літератури.

Другий принцип наголошує на важливості цілісного сприйняття художнього твору. Г. Волошина підкреслює, що твір слід розглядати як єдине ціле, а не як набір окремих елементів. Також необхідно аналізувати твір у контексті епохи, літературного напряму та творчості автора. Цей принцип

допомагає побачити художній твір як складну систему взаємопов'язаних елементів, де кожна деталь відіграє конкретну роль (сюжетотворчу або характерологічну).

Третій принцип фокусується на аналізі художньої майстерності автора та мовних засобів, які використовує письменник для досягнення художнього ефекту. Цей підхід розвиває в учнів здатність до глибокого аналізу літературних текстів і розуміння механізмів реалізації авторської інтенції.

Четвертий принцип Г. Волошиної наголошує на важливості розгляду художнього твору в його історичному контексті, щоб глибше зрозуміти задум автора та значення твору для його епохи. Цей підхід допомагає краще зрозуміти мотиви автора, ідейне наповнення твору та його значення для розвитку літератури.

П'ятий принцип – розкриття авторської інтенції – зосереджується на розкритті авторського задуму. Це ключовий етап у розумінні твору, який вимагає глибокого аналізу та інтерпретації. Він важливий з огляду на розвиток в учнів навичок глибокого аналізу та інтерпретації літературних творів, вчить бачити за текстом авторську думку та світогляд.

Шостий принцип аналізу художніх творів (за Г. Волошиною) підкреслює важливість встановлення міжпредметних зв'язків. Це дозволяє розглядати літературу в широкому культурному контексті та сприяє формуванню цілісної картини світу в учнів. Такий принцип аналізу розширює учнівський світогляд, допомагає їм розуміти літературу як частину загальнокультурного процесу та розвиває навички критичного мислення.

Науковець Т. Білявська виділяє такі види аналізу художнього твору: смисловий, композиційний, лексико-стилістичний, емоційно-образний та пропонує такі етапи роботи за текстом:

1. Підготовка до читання.
2. Первинне ознайомлення з текстом.
3. Повторне читання.
4. Аналіз фактичного та образного змісту.

5. Бесіда за проблематикою твору.

6. Виразне читання.

7. Творча робота за мотивами твору [47, с. 40].

О. Савченко розробила власний алгоритм роботи з художнім твором [63, с. 125]:

1. Мотиваційно-змістова підготовка до рецепції тексту. Цей етап спрямовано на актуалізацію знань, уявлень та емоцій учнів, які впливають на якість його засвоєння. «Цей процес містить змістові, емоційні та операційні компоненти. Пріоритетність певного аспекту залежить від жанрових особливостей твору, складності його змісту, віддаленості від життєвого досвіду дітей і тривалості роботи з текстом» [50, с. 126].

2. Первинне сприйняття твору, що має на меті ознайомити здобувачів із змістом твору, його сюжетом, а також з’ясувати емоційний вплив твору.

«Первинний аналіз прочитаного спрямований на виявлення рівня розуміння фактичного змісту твору (запитання типу: «Про що? Про кого? Де це відбувалося? Хто є дійовими особами?» тощо). Під час цього етапу пояснюються слова або вирази, які учні могли неправильно зрозуміти. Учитель може спочатку запропонувати дітям самостійно визначити ці слова. Оцінка емоційного сприйняття твору може відбуватися як після первинного знайомства з текстом, так і після його аналізу. Метою цього етапу є з’ясування загальних вражень учнів, їхніх почуттів і настроїв, які викликав твір (наприклад, сум, радість, заперечення тощо)» [50, с. 131].

3. Багаторазове перечитування з метою смислового й структурного аналізу.

4. Удосконалення читацьких компетентностей, глибше розуміння тексту через повторне читання, інсценізацію, виконання творчих завдань.

5. Підсумкове узагальнення. Цей етап має на меті «глибше осмислення змісту твору, а також формування у дітей розуміння його основної ідеї. На цьому етапі синтезуються емоційні та естетичні уявлення дітей, їхні судження та висновки стають більш впевненими та обґрунтованими завдяки співпраці з

учителем» [50, с. 138].

Засвоєння моральних цінностей під час уроків читання відбувається за допомогою бесіди, що є «особливою формою роботи з морального виховання. Основною метою цих бесід є прищеплення учням етичних норм, навчання культурній поведінці, розвиток моральних навичок, виховання поваги як до себе, так і до інших. Також вона формує потребу дотримуватись моральних принципів у стосунках між людьми та поширювати їх у своєму середовищі» стверджує Л. Кондрашова. [36, с. 87],

Етичні бесіди вирішують важливі завдання в процесі морального виховання учнів. Передусім це формування загальнолюдських цінностей, розвиток об'єктивної самооцінки й взаємної оцінки, а також стимулювання позитивної поведінки. Ставлення реципієнта до персонажів, їхніх вчинків, подій твору сприяє формуванню уявлень про навколишній світ. Такі бесіди під керівництвом педагога, безсумнівно, сприяють орієнтації учнів на позитивні поведінкові моделі поведінки. У ході таких розмов «у дітей розвивається здатність практично застосовувати приклади поведінки позитивних персонажів з літературних творів» [70, с. 5].

При розробці запитань для моральних бесід варто врахувати наступні поради:

1. Вони повинні зосереджувати увагу дітей на моральних аспектах подій, вчинків і явищ.

2. Питання мають мотивувати до роздумів про першопричини вчинків, допомагаючи побачити взаємозв'язок між намірами та результатами дій.

3. Запитання повинні сприяти усвідомленню моральних наслідків учинків для інших людей.

4. Запитання повинні акцентувати увагу на внутрішніх переживаннях людей, навчати дітей розуміти та співпереживати на основі зовнішніх проявів.

Особливо важливою є роль запитань, які допомагають учням зв'язати теоретичний матеріал із власним досвідом і колективними переживаннями. Для того, щоб дискусія не перетворилася на монолог або беззмістовну розмову,

варто використовувати ситуації морально-етичного характеру та відповідні матеріали, дотримуватись наукового підходу, забезпечувати доступність моральних понять, а також створювати атмосферу гуманізму та демократичних відносин. Також важливо обирати запитання, які сприяють відкритому спілкуванню, приділяти увагу індивідуальним особливостям учнів, враховуючи їхній вік та особистісні характеристики, щоб розмова була актуальною і значущою для кожного.

Процес підготовки та проведення етичної бесіди можна поділити на кілька етапів:

1. Підготовчий етап (най триваліший і найскладніший). Визначаються тема та мета бесіди, підбираються відповідні матеріали, а також формулюються питання для обговорення.

2. Проведення бесіди. Ключовим завданням для вчителя є забезпечення активної участі учнів у процесі. Він ставить запитання, наводить переконливі приклади, коригує відповіді учнів, робить коментарі та запобігає виникненню неправильних уявлень.

3. Оцінка та організація повсякденної діяльності учнів, що базується на засвоєних моральних принципах і нормах. Аналізуючи поведінку учнів, варто наголошувати на позитивних аспектах. Обговорюючи помилки, важливо зберігати доброзичливий підхід і підкреслювати впевненість у тому, що учні здатні виправити свої неточності.

Ефективність етичної бесіди багато в чому залежить від виконання кількох важливих умов. Зустріч повинна бути проблемною, сприяючи обміну думками, поглядами, ідеями та переконаннями. Вчителю слід делікатно заохочувати учнів ставити незвичайні запитання та допомагати їм знаходити відповіді самостійно. Важливо створити умови для вільного вираження думок учнів, при цьому вчити їх поважати погляди інших. «Тільки щирість у висловлюваннях дозволяє педагогу направити бесіду так, щоб учні самі прийшли до правильного розуміння суті питання. Етичні бесіди не повинні проводитися за суворо підготовленим сценарієм, де учні лише заучують

відповіді. Важливо уникати перетворення бесіди на лекцію, де вчитель лише говорить, а учні слухають. Матеріал для обговорення повинен бути близьким до емоційного досвіду учнів, адже складні питання, що стосуються незрозумілих їм почуттів або подій, навряд чи викличуть активність» [47, с. 47].

Спираючись на власний досвід, не зайвим видається і обговорення абстрактних тем. Під час бесіди важливо враховувати та порівнювати всі позиції (хай навіть протилежні, суперечливі), бо ігнорування думок учнів неприпустиме. Це сприяє об'єктивності, справедливості та культури спілкування. Головне завдання етичної бесіди – допомогти дітям самостійно прийти до правильного висновку, тому вчителю необхідно вміти бачити ситуацію крізь призму дитячого сприйняття.

У методичних матеріалах наголошується на важливості використання певних підходів під час проведення етичних бесід. Наприклад, спілкування з дітьми має бути спокійним, адже вони краще сприймають мову в помірному тоні, ніж підвищеному. У ході таких розмов доцільно збільшувати словниковий запас дітей, пояснюючи нові терміни та слова. Важливо вживати слова відповідно до їхнього значення та уникати абстрактних, метафоричних висловлювань. Учнів слід мотивувати до висловлення своїх думок, почуттів і переживань. Корисно ставити запитання, які стимулюють роздуми, наприклад: «Як ви зрозуміли цю ситуацію?», «Чому ви так вважаєте?», «Як би ви діяли, опинившись на місці головного героя?» тощо. У той же час бажано уникати питань, що припускають односкладові відповіді «так» або «ні».

Формування моральних цінностей під час занять літературним читанням є важливою складовою гармонійного розвитку особистості через знайомство з літературними творами. Учні читають тексти, аналізують їх зміст, обговорюють такі поняття, як справедливість, дружба, людяність і любов до своєї країни в зрозумілій для них формі.

Таким чином, найбільш сприятливі умови для розвитку моральних орієнтирів у молодших школярів створюються саме на уроках літературного читання. Завдяки знайомству з художніми творами діти краще усвідомлюють

основні загальнолюдські цінності. Під час читання та обговорення літературних текстів вони здобувають знання про норми поведінки, розширюють уявлення про життєві ситуації та засвоюють правила співіснування в соціумі.

У початкових класах процес морального виховання школярів має свої специфічні риси, які зумовлені, насамперед, віковими особливостями дітей. Молодший шкільний вік вважається важливим етапом у розвитку моральної свідомості, адже саме в цей період відбувається засвоєння моральних цінностей, а також розуміння значущості моральних якостей, норм поведінки та їх дотримання. У зв'язку з цим ще В. Сухомлинський стверджував, що «діти живуть у світі власних уявлень про добро і зло, гідність та негідність, чесність і моральність. Вони сприймають час по-своєму: у дитинстві день здається роком, а рік – нескінченністю…. Недарма процес виховання у молодшому шкільному віці педагог-класик називав «школою сердечності». «Щоб уникнути байдужості, ми виховуємо дітей у дусі щирої турботи, хвилювання за все живе і прекрасне: за рослини, квіти, птахів, тварин. Дитина, яка співчуває беззахисній пташці в зимову холоднечу та рятує її, а також піклується про деревце, не виросте жорстокою або байдужою до людей» [70, с. 39].

1.3. Особливості формування морально-етичних норм в учнів молодшого шкільного віку

Період навчання в початковій школі, на думку Г. Кирмач, можна умовно структурувати на дві ключові фази: початкову (1-2 класи) та середню (3-4 класи). Перша – подібна до старшого дошкільного віку, коли провідна роль відводиться ігровим технологіям. Позаяк у 3-4 класах відбувається поступова підготовка до підліткового періоду, який традиційно асоціюється з багатьма викликами й складнощами комунікації.

Учні початкових класів (1-2 класи), які лише адаптуються до шкільного середовища, потребують посиленої психолого-педагогічної підтримки. Це

пов’язано зі зміною їхніх соціальних ролей, що стає для багатьох дітей серйозним випробуванням. Зокрема, для тих, хто не відвідував дошкільні заклади, адаптація може бути складнішою через незнайомість із новими умовами, які часто сприймаються як напружене чи навіть ворожо налаштоване середовище. При цьому сімейні фактори, що зазвичай залишаються прихованими, суттєво впливають на ставлення дитини до школи. Їх ігнорування ускладнює роботу з корекції шкільного статусу дитини. Невизначений чи невдалий статус може призводити до шкільної дезадаптації, а також до розвитку специфічних соматичних проблем.

Водночас цей період М. Геник визначає «сприятливим для формування морально-етичних уявлень і засвоєння основних понять морального характеру, які допомагають дитині краще розуміти навколишній світ. Взаємодія між уявленням про «Я» та етичними нормами сприяє виробленню особистісного ставлення до цих норм, стимулюючи прагнення відповідати їм або, навпаки, протистояти певним еталонам» [18, с. 111].

Отже, саме в початковій школі актуалізується питання виховання моралі у здобувачів освіти. А. Богуш інтерпретує моральність як «практичний аспект моралі, що знаходить своє відображення у поведінці людей» Педагогиня вважає, що моральність полягає в здатності діяти доброзичливо, керуючись не зовнішніми обставинами, а внутрішньою свідомістю та добровільним вибором. Основними її компонента є «моральні почуття, сенсожиттєві орієнтації (включаючи ідеали, традиції, норми, категорії, принципи, заповіді, канони, кодекси), моральні переконання та взаємини, що охоплюють моральну діяльність і поведінку» О. Власенко розглядає моральність як невід’ємну складову культури, що виявляється в здатності мислити, відчувати та діяти згідно зі своїми переконаннями [47].

Дослідниці А. Богуш та О. Сомовська обґрунтовано підкреслюють значущість морального виховання в аналізований період. Вони створили серію тематичних бесід виховного характеру для учнів 1-3 класів. Вони укладені за принципом концентричності, тобто згруповані таким чином, щоб їхній зміст

поступово ускладнювався. Особливий акцент у цих бесідах зроблено на формуванні таких особистих якостей: працелюбність, відповідальність, патріотизм, людяність, сміливість, співчуття та ін.

Переконані, що формування моральних цінностей має відбуватися систематично, як в освітньому просторі, так і в родинному колі, інакше це не принесе очікуваних результатів. На уроках літературного читання учні можуть побачити, як моральні орієнтири впливають на життя людей, а також навчитися розрізняти фундаментальні категорії «добра» і «зла», щоб вчиняти правильно.

Сімейне середовище, безумовно, відіграє важливу роль у формуванні поведінкових стратегій, а також у визначенні критеріїв, за якими вони оцінюють вчинки інших. Саме в сім'ї дитина знайомиться з правами й обов'язками, які вона має в соціумі. Родина є тим місцем, де закладаються основи фізичного, інтелектуального та морального розвитку, формуються громадянські почуття, світогляд та естетичні уподобання.

Приклад батьків, їхня невтомна праця, активна громадянська позиція та непохитні моральні принципи – це дороговказ, який орієнтує нас у житті. Їхня чесність, відповідальність і доброта – це цінності, які ми прагнемо втілити у власному житті. Міцні довірчі стосунки в родині є найкращим ґрунтом для розвитку особистості дитини, формуючи її світогляд, цінності та поведінку.

Емоційний клімат у родині теж дуже важливий. У дітей розвиваються високі моральні якості, які є основою для становлення їхнього духовного світу. Поведінка батьків слугує першим соціальним досвідом, який діти засвоюють протягом усього життя. Саме цей досвід навчає їх правильно реагувати на різні життєві ситуації.

Водночас і школа відіграє важливу роль у становлення особистості, здійснюючи свій вплив через два основні процеси: навчання та виховання. Ці складові когерентно пов'язані, адже у процесі навчання відбувається передача знань, що сприяють розвитку особистості, а виховання формує її ціннісні орієнтири. Саме тому педагогам і батькам варто звернути увагу на три основні етапи у формуванні моральних цінностей:

1. Перший етап полягає в ознайомленні дитини з базовими поведінковими нормами поведінки, щоб сформувати морально-етичні цінності в майбутньому.

2. Другий етап передбачає засвоєння основних етичних понять і категорій.

3. На третьому етапі безпосередньо формуються морально-етичні переконання.

«Питання морального виховання є пріоритетними як для кожної окремої особи, так і для суспільства загалом. Для ефективного вирішення цих питань необхідно застосовувати різноманітні методи та підходи, що сприяють формуванню моральних цінностей. Виховання, як зазначається, здійснюється в кожному аспекті педагогічного середовища». Серед можливих напрямів для реалізації завдань морального виховання можна виділити [19]:

1. Роль сім'ї: Життєдіяльність родини та її усвідомлений вплив на розвиток моральних якостей у дитини. Для ефективного виконання виховних функцій батькам необхідно володіти достатнім рівнем психолого-педагогічної грамотності.

2. Освітній процес у закладах освіти: Діяльність педагогів, спрямована на виховання моральних цінностей у наймолодших.

3. Шкільна та позашкільна освіта: Освітньо-виховна робота в школах, ліцеях, гімназіях та інших закладах, що сприяє моральному становленню молоді.

4. Засоби масової інформації: Радіо, телебачення, кіно, друковані видання та художня література як інструменти впливу на моральне становлення особистості.

Важливо, щоб усі ці напрями діяли комплексно, створюючи гармонійне середовище для розвитку моральності в суспільстві.

Проблематика формування доброзичливості та людяності, а також досвід народу в сфері морального виховання привертали увагу багатьох педагогів. Зокрема, значний внесок зробив Я. Коменський, якого вважають засновником

дошкільної педагогіки. У своїх працях він підкреслював важливість морального розвитку дітей дошкільного віку, особливу роль у цьому процесі відводячи казкам.

С. Литвиненко акцентує увагу на тому, що в наукових роботах Й. Песталоцці основною метою виховання виступає формування «діяльної любові до людей». Цей процес розпочинається з любові до матері, близьких родичів, а також зі сприятливого ставлення до однолітків. Серед ключових завдань виділяються «розвиток культури міжособистісних стосунків, формування поваги у спілкуванні та спільній діяльності дітей у колективі, а також оволодіння основами співжиття та орієнтація на соціально значущі цінності» [5, с. 13].

Усі методи та підходи народного виховання відзначаються інтегрованим характером, дозволяючи одночасно вирішувати кілька освітніх завдань. У сфері народної педагогіки дослідники не дійшли спільної думки щодо чіткого визначення засобів виховання. Одні вважають, що до них належать казки, прислів’я, приказки, а також інші фольклорні твори.

Засоби народного виховання поділяють на три основні групи:

1. Матеріальна культура – це природа і різні види діяльності.

2. Духовна культура – включає слово, рідну мову, фольклор, релігійні переконання, мистецтво і гру.

3. Соціонормативна культура – охоплює традиції, звичаї та громадську думку.

У педагогічній діяльності В. Сухомлинського представлено широкий спектр засобів для формування моральних цінностей. У роботі з дітьми він ефективно поєднував переконливе слово, читання літературних творів для дітей, проведення етичних бесід, ознайомлення з моральними нормами та розігрування життєвих ситуацій. Українська педагогіка є не лише науковою дисципліною, а й мистецтвом, яке відображає ідеї народності, гуманізму, національного виховання, гармонійного розвитку особистості, забезпечення доступності освіти, глибокої уваги й поваги до дітей, а також підготовки їх до

реального життя.

В. Сухомлинський приділяв виняткову увагу казці як важливому елементу розвитку дитини, вбачаючи в ній магічний інструмент для збагачення мовлення та морального формування. Він наголошував, що казка подібна до свіжого вітру, який розпалює вогник дитячої уяви і мовлення. Через казкові сюжети дитина пізнає світ не лише розумом, але й душею, емоційно реагуючи на події та явища довколишньої реальності. Саме казка стає основою для першого етапу духовного виховання. Педагог підкреслював, що зміст освітнього процесу та виховання, а також особливості морального і розумового становлення дитини мають ґрунтуватися на трьох ключових складових: «яскрава думка, живе слово і творча діяльність дитини». У своїх працях він наголошував на тому, що казка є важливою складовою духовної спадщини народної культури. В процесі дослідження казки дитина через емоції глибше усвідомлює життя свого народу.

Творення казок виступає одним із найзахопливіших видів художньої творчості для дітей і відіграє значну роль у їхньому інтелектуальному розвитку. Без такої творчої діяльності мовлення багатьох дітей могло б залишатися нелогічним, а їхнє мислення - хаотичним.

На думку педагога, казка допомагає задовольнити дитячу цікавість і пізнавальний інтерес: «Чарівний, радісний і справедливий світ казки залишає глибокий слід у душі кожної людини ще з дитячих років, формуючи її перші уявлення про добро, красу та справедливість» [21, с. 173].

Казки В. Сухомлинського орієнтовані на морально-етичне виховання дітей дошкільного віку. Вони сприяють розвитку в дітей доброзичливого ставлення до однолітків, поваги до старших, бережливого ставлення до природи тощо. До основних морально-етичних цінностей ми відносимо: цілеспрямованість, відповідальність, організованість, гуманізм, патріотизм, ініціативність, самостійність, самокритичність, енергійність, наполегливість, вимогливість до себе, справедливе ставлення до інших, толерантність, ввічливість, самовладання.

Фактори, що помітно впливають на результативність виховного процесу, класифікуються на об’єктивні й суб’єктивні. До об’єктивних чинників, що визначають вплив народних традицій на виховання молодших школярів відносимо:

- нормативні та методологічні засади, що стосуються принципів виховання та підходів до цього процесу;
- суспільні очікування щодо поведінки та розвитку дітей;
- роль соціального та професійного статусу батьків, а також вплив культурних і народних традицій;
- фізичний стан здоров’я дитини як фактор, що впливає на процес виховання;
- спадковість як одна з основних умов, що визначають індивідуальні особливості дитини;
- вплив соціального й культурного середовища, в якому дитина виховується;
- взаємодія між сім’єю та закладом освіти, її ефективність у виховному процесі;
- рівень залученості громадськості до виховання та розвитку дітей;
- кваліфікація педагогічного персоналу, а також його професіоналізм у роботі з дітьми;
- навколишнє середовище, в якому дитина проводить свій час;
- система суспільних і родинних цінностей, що визначають стратегії виховання;
- вплив засобів масової інформації на формування поглядів та поведінки дітей.

Всі складові народної культури – від мови та казок до духовних і літературних традицій – мають значний вплив на розвиток основних рис особистості. Сучасний підхід до виховання акцентує увагу на моральних цінностях, зокрема морально-етичних, оскільки вони взаємопов’язані та відображають різні аспекти життя людини.

В цілому, погляди дослідників щодо трактування дефініції поняття «моральні цінності» різняться. О. Поліщук, зокрема, визначає їх як «відносно стабільну систему орієнтацій особистості, що включає її інтереси та освітні потреби. Ця система базується на ієрархії життєвих цінностей, вже сформованих у молодших школярів. Вона охоплює здатність виділяти і надавати пріоритет тим цінностям, які для учнів є важливими у конкретних життєвих ситуаціях і не суперечать загальноприйнятим ціннісним установкам родини, шкільного колективу або громади» [57, с. 96].

Ці орієнтації на різних етапах виховання є невід'ємною частиною свідомості учня (в першу чергу самосвідомості), що є важливим аспектом, котрий необхідно враховувати під час реалізації основних принципів НУШ.

І. Бех зазначає, що «людяність має виступати як практична реалізація гуманізму та духовності в контексті світського життя, з одного боку, а з іншого - слугувати основою для формування гуманістичного світогляду. Людяність виступає не лише джерелом, а й критерієм істинності цього світогляду, а також метою, яку слід досягати. Це стосується таких особистісних якостей, як відповідальність за свої вчинки перед совістю, прагнення допомагати іншим замість завдавати шкоди, а також усвідомлення обов'язку охорони людського життя і природи, яка використовується в людській діяльності» [6, с. 101].

В. Кремень підкреслює, що виховання моральних цінностей має ґрунтуватися на глибокому розумінні природи людини. «Людиноцентризм є проявом сучасних гуманістичних тенденцій і відходом від прагматичних, раціоналізованих підходів. Соціально-політичні та культурні реалії сучасного світу сприяють перетворенню гуманізму та філософської антропології на новий тип світогляду, яким є людино центризм» [52, с. 14].

О. Сухомлинська підкреслює: «Процес формування моральних цінностей у учнів початкових класів є багатоступеневим та комплексним, вимагаючи активної участі дітей у засвоєнні цих цінностей». Дослідниця виділяє кілька ключових аспектів цього процесу [70, с. 31]:

1. Засвоєння нових цінностей повинно бути поступовим, з постійним переосмисленням вже засвоєних ідей в процесі розвитку ціннісної свідомості.

2. У процесі навчання потрібно забезпечити можливість кожному здобувачу освіти створювати власну ієрархію цінностей.

3. Реалізація цінностей в навчальному процесі потребує підпорядкування життєвих практик і вимогам, що випливають із самих цінностей.

4. Оволодіння та усвідомлення значення цінностей повинно відбуватися як на інтелектуальному, так і на емоційно-чуттєвому рівнях.

5. Ефективне формування індивідуальної системи цінностей можливе лише за умови надання свободи вибору серед різних альтернатив [70, с. 24].

Основою формування моральних цінностей у молодших школярів є виховання почуття патріотизму, шанування своєї Батьківщини, рідної мови та культури. Важливо, щоб діти розуміли значення захисників, які є сучасними героями, і розвивали глибоке почуття вдячності за їхні вчинки.

Одним із ключових аспектів є розвиток у школярів дисциплінованості, колективізму, а також відповідальності за виконання завдань і готовності допомогти друзям у складних ситуаціях. Учитель має на меті донести до учнів суть таких понять, як «дружба», «товариш» і «товаришування», аби вони прагнули бути справжніми друзями та відповідальними людьми.

Важливо навчити учнів початкових класів ставитися до оточуючих з доброзичливістю, допомагати тим, хто потребує підтримки, відповідально виконувати поставлені завдання та бути надійними членами свого класу. Діти мають розуміти важливість дисципліни і слухняності, а також засвоїти правила поведінки, вміти відрізняти добрі вчинки від поганих і оцінювати не лише свої, але й вчинки однокласників.

У процесі виховання слід звертати увагу на формування в учнів таких якостей, як чесність, цілеспрямованість, відповідальність, працьовитість, сміливість та наполегливість. Як підкреслюють дослідники, важливою складовою ефективного виховання є роль вчителя, котрий має створювати змістовний і емоційно насичений навчальний процес, стимулювати інтерес

учнів, залучати їх до самопізнання та самооцінки.

Надалі розвиток особистості молодшого школяра як громадянина України значною мірою залежить від вчителя початкових класів. Тому вчителю важливо постійно вдосконалювати свої професійні навички, оновлювати методи та зміст навчання. Важливо поєднувати традиційні підходи з новітніми освітніми технологіями.

Учитель, безсумнівно, має постійно покращувати свій професіоналізм, вдосконалювати практичні компетентності та знаходити нові шляхи для підвищення ефективності виховної роботи, зокрема в контексті формування морально-етичних цінностей здобувачів освіти та мотивувати їх до розвитку цих норм. О. Савченко зазначає, що «основною педагогічною цінністю є дитина та педагог, здатний до її виховання, соціального захисту і збереження індивідуальності». Також дослідниця робить акцент на тому, що учні усвідомлювали власні права та ставилися з повагою до себе та оточення. Вона небезпідставно стверджує, що «вчителі мають формувати у дітей відчуття безпеки та впевненості в своїх силах, щоб вони могли подолати життєві труднощі, діючи в рамках закону» [63].

В учнів 1-4 класів важливо також формувати толерантне ставлення та повагу до інших, розвивається вміння вислуховувати співрозмовників та чітко висловлювати свою позицію, а також вміння запобігати виникненню конфліктів. У цьому контексті значна роль відводиться саме кооперативному навчанню, що передбачає виконання завдань у парах або групах, сприяє розвитку колективізму, відповідальності за спільний результат, взаємної поваги та самооцінювання.

Ще Я. Коменський акцентував увагу на важливості гуманістичних принципів у вихованні, адже «справжня повага до людини починається з поваги до дитини». Зокрема, він наголошував на важливості правильних взаємин з батьками, які нерідко через свою недостатню кваліфікацію у вихованні часто стають жертвами власних нездорових почуттів. Учений також відзначав, що діти, «котрі виросли в атмосфері турботи, уваги та дисципліни,

завжди проявляють повагу до своїх батьків, на відміну від тих, кого виховували в умовах вседозволеності, і які можуть відплачувати свавіллям і впертістю» [5].

Сучасні підходи до виховання підтверджують правомірність поглядів відомого педагога Коменського. Він визначив основні умови для формування в дітей поваги та шани до старших: це знання та компетентність батьків у вихованні, їхня турбота та увага до дитини, безпосередня комунікація з нею, а також дисципліна і підзвітність батькам за виховання.

Важливим аспектом є роль дорослих як прикладу для дітей, адже діти схильні до наслідування поведінки оточуючих. Коменський підкреслював важливість позитивного прикладу дорослих, вважаючи, що ефективними методами є словесні: пояснення, настанови та практичний досвід, а також активне залучення дітей до добрих вчинків.

Одна з основних ціннісних категорій у моральному вихованні полягає у шанобливому ставленні, що базується на понятті «шана». Для вирішення проблеми дослідження важливо визначити зміст цього терміна, оскільки він не має чіткого тлумачення в педагогічних і психологічних словниках, а також у педагогічній енциклопедії. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови «пошана» розглядається як почуття поваги, яке виникає на основі визнання значущих чеснот, важливості чи позитивних рис особи або явища; також це зовнішній вираз цього почуття. Повага, в свою чергу, тлумачиться як відношення, засноване на визнанні заслуг і позитивних характеристик, що свідчить про їх взаємозв’язок. Схожі визначення надаються і в Словнику з етики, де «повага» характеризується як ставлення, що ґрунтується на шануванні заслуг.

У рамках нашого подальшого дослідження ми використовуватимемо терміни «шана» і «шанобливе ставлення», трактуючи їх як синоніми поняття «повага». Одним із ключових аспектів цих процесів є роль батьків, які через залучення дітей до слухання казок сприяють розвитку інтересу до них, формують прагнення до пізнання нового, виховують людяність, а також виховують шанобливе ставлення до персонажів казок.

Опанування нових морально-етичних норм здійснюється через засвоєння моральних правил, що сприяє розвитку у них моральних цінностей. Вчителі та батьки постійно надають дітям знання про ці принципи, які визначають, якими мають бути вимоги до людської поведінки.

Отже, аналіз філософських, соціологічних і психолого-педагогічних досліджень свідчить, що протягом всієї історії людства не було розроблено єдиного загального рішення для вирішення класичної проблеми взаємин між дорослими та дітьми. Однак це питання неодноразово обговорювалося філософами, вченими, гуманістами та звичайними людьми, кожен з яких намагався знайти власні підходи до його вирішення. Дослідження розвитку шанобливого ставлення до батьків у контексті історії тісно пов’язане з християнською традицією. Аналіз наукових джерел свідчить про значний вплив художньої літератури на морально-етичне виховання дітей, формуючи їхні цінності та загальнолюдські норми.

РОЗДІЛ 2
ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ

2.1. Стан сформованості морально-етичних цінностей у молодших школярів

Моральні принципи відіграють важливу роль у становленні особистості, оскільки їхнє усвідомлення є значним етапом розвитку кожної людини. Аналіз літератури та наукових праць на цю тему дозволяє виокремити основні аспекти дослідження, в межах якого ми маємо на меті вивчити рівень сформованості моральних цінностей у дітей молодшого шкільного віку.

«У період молодшого шкільного віку активно відбувається розвиток особистості дитини. Це час, коли значно вдосконалюються її розумові здібності, а також формується уміння свідомо контролювати свої дії та поведінку. Саме в цей період закладаються основи для розвитку моральних рис характеру у дітей» - стверджує І. Бех [6, с. 7].

Для оцінки рівня розвитку моральних якостей у молодших школярів, було виділено такі аспекти:

1. Когнітивний – розуміння етичних принципів, що існують у суспільстві, здатність зіставляти ці принципи з реальними вчинками та характерологічними рисами.

2. Поведінковий – здатність оцінювати власну поведінку відповідно до загальноприйнятих норм, висловлення співчуття до інших, оцінка вчинків за моральними критеріями, прогнозування наслідків дій, організація поведінки згідно з етичними вимогами і контролювання її, а також вміння надавати допомогу тим, хто її потребує.

3. Емоційний – емоційний відгук на конкретні ситуації, прояви співчуття

та переживання.

Такий підхід дозволяє більш глибоко оцінити виховання дітей, враховуючи як інтелектуальні, так і емоційно-поведінкові складові. Відповідно, комплексне дослідження цих параметрів дозволяє всебічно оцінити рівень сформованості морально-етичних якостей у молодших школярів.

Дослідження проводилася в 3-Б класі (31 учень) Запорізької гімназії № 61. Експеримент здійснювався впродовж 2023-2024 навчального року та складався з традиційних етапів: констатувального, формувального та підсумкового.

1. Констатувальний етап передбачав збір та аналіз первинної інформації для констатації рівня сформованості морально-етичних цінностей у молодших школярів (жовтень 2023 року).

2. Формувальний – на цьому етапі реалізовувалась експериментальна програма, спрямована на розвиток морально-етичних норм здобувачів освіти через ознайомлення з різножанровими творами на уроках літературного читання (грудень 2023 – квітень 2024 року).

3. Підсумковий етап передбачає контрольне діагностування з метою оцінки ефективність проведеної експериментальної роботи (травень 2024 року).

У рамках першого етапу було виконано такі завдання:

- обрано методики оцінки ступеня сформованості морально-етичних цінностей у здобувачів освіти;
- апробовано обрані методики;
- визначено рівень розвитку морально-етичних цінностей серед учнів 3 класу.

Аналіз вітчизняних і закордонних наукових джерел дозволив виділити наступні морально-етичні цінності, когерентно пов’язані між собою, що і стали предметом нашого дослідження: почуття патріотизму, цікавість до пізнання нового, відповідальність, працелюбність, сумління, доброзичливість, чуйність, повага), самоконтроль, самодисципліна, самооцінка.

На формування моральних цінностей у молодших школярів суттєво

впливають різні аспекти їх особистісного розвитку, зокрема інтелектуально-пізнавальний, емоційно-діяльнісний та вольовий. Інтелектуально-пізнавальний аспект передбачає знання та уявлення про моральні норми, правила поведінки та загальнолюдські цінності. Емоційно-діяльнісний – полягає у формуванні емоційного відгуку на твори мистецтва. Вольовий – вказує на здатність до самоконтролю. Оцінка рівня морального розвитку школярів буде проводитися за критеріями вихованості, визначеними І. Головською, із врахуванням наведених компонентів [19].

При оцінці рівня розвитку моральних цінностей у учнів початкових класів ми враховували ступінь розвитку трьох основних аспектів морального розвитку: знання моральних норм (пізнавальний компонент), моральні емоції та почуття (емоційно-ціннісний компонент) і моральну поведінку (поведінковий компонент). Згідно з визначеними критеріями та показниками, було встановлено рівні сформованості моральних цінностей: високий, достатній, середній та низький (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Рівні розвитку морально-етичних цінностей у молодших школярів

Високий рівень	Учні мають високий рівень знань і розуміння відповідних їхньому віку моральних цінностей, норм і правил, усвідомлюють їх значення й важливість; демонструють позитивне ставлення до себе та інших, відчувають емоції до реальних людей і персонажів літературних творів, розуміють авторське ставлення до них; висловлюють моральні судження про поведінку та вчинки персонажів літературних творів, виявляють емоційні реакції, контролюють свої емоції та вчинки відповідно до засвоєних морально-етичних принципів, оцінюють себе та інших, а також персонажів твору. Учні володіють певним рівнем знань і уявлень про моральні цінності, норми та правила (з урахуванням їхніх вікових особливостей); здебільшого розуміють суть цих понять та їхню значущість; проявляють позитивне ставлення до оточуючих і до себе, частково «зчитують» емоції інших людей та персонажів літературних творів, а також розуміють авторське ставлення до них; здатні формулювати прості оціночні судження морального характеру щодо

Продовження табл. 2.1

Достатній рівень	Учні володіють певним рівнем знань і уявлень про моральні цінності, норми та правила (з урахуванням їхніх вікових особливостей); здебільшого розуміють суть цих понять та їхню значущість; проявляють позитивне ставлення до оточуючих і до себе, частково «зчитують» емоції інших людей та персонажів літературних творів, а також розуміють авторське ставлення до них; здатні формулювати прості оціночні судження морального характеру щодо поведінки персонажів і подій твору; зазвичай виявляють емоційну реакцію і здебільшого контролюють свої почуття та поведінку; здатні в цілому здійснювати самооцінку та оцінювати інших осіб і героїв художніх творів.
Середній рівень	Учням нерідко бракує системного набору знань і уявлень щодо моральних цінностей, норм і правил; частково позитивно ставляться до інших людей і до себе, бо не завжди здатні відчувати емоційний стан як своїх однолітків, так і персонажів, а також не повною мірою розуміють ставлення автора до них; формулювання моральних оцінок щодо поведінки персонажів і подій є складним завданням для них; підпорядкування дій моральним нормам відбувається лише в окремих випадках; вони не завжди поводяться відповідно до моральних приписів, навіть якщо мають про них уявлення; оцінюючи себе та оточуючих, часто орієнтуються на думку дорослих.
Низький рівень	Учні не мають достатнього рівня знань та усвідомлення морально-етичних цінностей, норм і правил, які відповідають їхньому віковому розвитку; вони не завжди розуміють їх важливість і значення; зазвичай у них спостерігається негативне ставлення як до себе, так і до інших через неспроможність правильно оцінити емоційний стан людей навколо та персонажів художніх творів; їхня емоційна чутливість більше зосереджена на власних почуттях; оцінюючи поведінку та вчинки персонажів, вони часто орієнтуються на власні інтереси; відсутність емоційних переживань, нездатність контролювати власні емоції та поведінку, а також відсутність здатності до самооцінки чи оцінки інших людей є характерними для їхнього стану.

З метою оцінити сформованості розвитку морально-етичних якостей учнів ми використовували різноманітні завдання та методи наукового аналізу, що дали змогу отримати дані щодо об’єкта дослідження під час проведення

уроків літературного читання в початковій школі.

У першу чергу слід було зрозуміти, чи усвідомлюють самі учні значення поняття «морально-етичні цінності». Для цього нами застосовано методику незакінченого речення, а також анкетування й спостереження (додаток А).

Методика незакінченого речення базується на принципах проєктивних методів, які передбачають використання непрямих способів отримання інформації про особистість. Здобувачі освіти отримують завдання доповнити незакінчені речення, що дозволяє їм висловити свої думки, почуття та цінності без прямого тиску. Ця методика ґрунтується на теорії пізнавального розвитку Жана Піаже, яка визнає, що діти розвивають свої моральні цінності через взаємодію з оточуючим світом. Незакінчені речення стимулюють рефлексію над власними поглядами, сприяють розумінню соціальних норм та етичних принципів. Зазначена методика також використовує елементи проєктивної техніки «Тлумачення плям» Роршаха. Аналіз відповідей дозволяє виявити приховані мотиви, ціннісні орієнтації та емоційні реакції учнів.

Дослідження довели ефективність методики незакінченого речення в оцінці сааме морально-етичних якостей учнів початкових класів. Методика допомагає виявити: рівень розвитку морального свідомості та етичних цінностей, здатність до емпатії та співчуття, наявність почуття відповідальності та честі, рівень розвитку самосвідомості та самооцінки, схильність до проявів агресії або співпраці. Методика також допомагає виявити індивідуальні особливості розвитку морально-етичних якостей учнів, що дозволяє вчителям адаптувати навчально-виховний процес з урахуванням їхніх потреб.

Отримані дані свідчать, що високий рівень розвитку цього показника виявлений у 5 учнів (16,1%). Це свідчить про те, що ці учні мають достатній рівень знань і розуміння морально-етичних цінностей, норм і правил, усвідомлюють їхній зміст і значення, а також здатні застосовувати моральні категорії на практиці, визначати основну ідею, аналізувати поведінку та риси характеру персонажів.

У 10 здобувачів освіти (32,2%) зафіксовано достатній рівень

сформованості знань досліджуваної проблематики. Це вказує на те, що вони мають усталене уявлення про норми й правила, здебільшого усвідомлюють їх значення та суть. Крім того, вони в основному використовують моральні категорії при формулюванні думки, визначенні основної ідеї та моралі творів, а також при аналізі вчинків і рис характерів героїв.

Середній рівень розвитку було виявлено у 13 учнів (42%), що вказує на наявність у цих учнів певних знань, які відповідають їх віковим особливостям, але їхнє розуміння зазначених цінностей є неструктурованим і недостатньо осмисленим. Вони здатні оцінювати мотивацію вчинків та поведінкові стратегії персонажів здебільшого за допомогою дорослих. Низький рівень вираженості інформаційно-пізнавального критерію спостерігався у трьох учнів (9,7%). Це вказує на те, що в учнів відсутні достатні знання та уявлення про морально-етичні цінності, вони не усвідомлюють їхнє значення та не здатні застосовувати моральні категорії в своїй мові. Як бачимо, у респондентів переважає середній рівень розвитку інформаційно-пізнавального критерію. Другий блок завдань мав на меті оцінку емоційно-ціннісного критерію, який передбачає здатність учнів формувати оцінні судження щодо моральних аспектів характеру персонажів, їхніх вчинків, а також подій, змальованих автором. Для проведення дослідження були реалізовані індивідуальні опитування, вирішення проблемних ситуацій, а також методика «Драбинка». Методика «Драбинка» допомагає: оцінити рівень самооцінки школяра, тобто як учень сприймає себе та свої можливості; визначити, як він оцінює ставлення до нього інших людей, як він вважає, що його сприймають його однолітки, вчителі та батьки; виявити можливі розбіжності між самооцінкою та соціальним сприйняттям учня, що може свідчити про труднощі в соціальній адаптації, проблеми з самоствердженням або навпаки, про надмірну самовпевненість; визначити причини низької самооцінки, якщо вона є. (додаток Б)

Результати дослідження зображені в діаграмі «Рівні сформованості показників емоційно-ціннісного критерію» (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Рівні розвитку показників емоційно-ціннісного критерію

Рівень	Показник
Високий	10%
Достатній	35%
Середній	45%
Низький	10%

Констатуємо значний рівень сформованості емоційної сфери у трьох молодших школярів. Це свідчить про те, що вони здатні розпізнавати емоційні стани як в оточенні, так і в персонажів, а також розуміють ставлення автора до цих героїв твору. Вони спроможні оцінювати моральні аспекти поведінки героїв та подій, виявляти емоційні переживання, а також контролювати свої власні емоції.

На достатньому рівні розвитку цього показника перебувають 11 учнів. Вони здатні частково сприймати емоційний стан людей і персонажів, розуміють ставлення автора, формулюють прості моральні оцінки щодо поведінки та вчинків персонажів і подій. Такі учні, як правило, переживають емоційно, але зазвичай здатні тримати свої емоції під контролем.

У 14 учнів зафіксовано середній рівень емоційного розвитку. Ці діти не завжди здатні повністю сприймати емоційний стан інших людей та персонажів літературних творів. Крім того, їм важко сформулювати оцінки морального змісту. Проте вони намагаються виражати свої емоції і контролювати внутрішні почуття.

Низький рівень розвитку емоційно-ціннісного критерію було виявлено у трьох здобувачів освіти, що сигналізує про їхню нездатність адекватно оцінювати себе та інших, бо вони майже не помічають емоційного стану оточення та персонажів, а також не усвідомлюють ставлення автора. При формуванні оціночних суджень вони керуються передусім власними

інтересами, не проявляють емоційної чутливості та не контролюють свою психоемоційну сферу.

Наступний етап завдань був націлений на оцінку поведінкового критерію, який полягає в здатності адаптуватися до моральних норм і застосовувати їх на практиці. Для досягнення цієї мети використано такі методи: спостереження за учнями під час виконання завдань, їхня участь у різноманітних видах діяльності, створення проблемних ситуацій. Крім того, проводились бесіди про літературні твори, що були прочитані учнями. Рівні розвитку поведінкових характеристик відображені наступними показниками (табл. 2.3):

Таблиця 2.3

Рівні розвитку показників поведінкового критерію

Рівень	**Показник**
Високий	9,7%
Достатній	25,8%
Середній	41,9%
Низький	22,6%

Можна побачити, що високий рівень розвитку поведінкового критерію продемонстрували троє учнів (9,7%). Ці учні мають здатність до самооцінки та оцінки поведінки інших людей, а також персонажів художніх творів. Вони виявляють емоційні переживання та здатні регулювати свою поведінку відповідно до набутого морального досвіду.

У класі спостерігається достатній рівень сформованості у 25,8% учнів, що свідчить про вміння здійснювати самооцінку, а також оцінювати інших та персонажів художніх творів зокрема. Вони, як правило, здатні контролювати свою поведінку та орієнтуватися на моральні цінності, які вони засвоїли.

Середній рівень розвитку цього критерію виявлено у 13 учнів (41,9%). Ці діти здатні здійснювати самооцінку та оцінювати інших за допомогою дорослих, намагаючись контролювати свою поведінку. Позаяк їхнє дотримання моральних цінностей є переважно ситуативним. Знання моральних норм і

правил не завжди відповідають їхній фактичній поведінці.

Низький рівень розвитку поведінкового критерію констатуємо у сімох учнів (22,6%), які не здатні регулювати свою поведінку відповідно до моральних норм, не застосовують засвоєні знання, тому не можуть порівнювати події з художніх творів із реальними життєвими ситуаціями.

2.2. Специфіка формування морально-етичних орієнтирів художньо-зображальними засобами

Художня форма, як відомо, має великий аксіологічний потенціал. Вона може бути носієм моральних ідей і цінностей, формуючи естетичні уподобання та ціннісні орієнтири. Художня форма може виражати красу, гармонію, доброту, любов та інші позитивні цінності. Вона також може сприяти розвитку творчих здібностей та уяви. Наприклад, класична музика часто асоціюється з гармонією та порядком, що може сприяти розвитку моральних принципів. Живопис може зображати красу природи, що сприяє розвитку естетичного смаку та любові до прекрасного. Література, яка цікавить нас найбільше в контексті цієї розвідки, розповідає історії про доброту, чесність і справедливість, формуючи морально-етичні орієнтири учнівства. Отож, художня форма може бути потужним інструментом формування духовних цінностей, сприяючи розвитку смаку, творчих здібностей та уяви.

Одним із найважливіших інструментів для гармонійного та всебічного розвитку дитини є художня література. Її роль полягає у збагаченні життєвого досвіду, можливості переживати й аналізувати події, які в реальному житті могли б залишитися поза межами досвіду читача. Літературні твори допомагають формувати в молодших школярів морально-етичні цінності.

Художній текст є складною структурою, яка стає зрозумілою лише за умови аналізу його складових - мови, сюжету, композиції, системи образів. Усі ці елементи взаємопов’язані, і їх дослідження сприяє глибшому усвідомленню

головної ідеї твору. Щоб молодший школяр міг зрозуміти текст, необхідно сприяти розвитку в нього навичок аналізу та синтезу. Це потребує серйозної інтелектуальної діяльності: виокремлення ключових аспектів і їх об'єднання для формування основної ідеї. Цей процес може стати непростим завданням, адже кожен текст відображає реальність крізь індивідуальну авторську перспективу.

Під час роботи з художнім твором учень повинен оволодіти умінням не лише аналізувати дії персонажів зовні, але й занурюватися у їх внутрішній світ, розкриваючи мотиви та емоції. Такий підхід дозволить школярам глибше зрозуміти моральні риси героїв і визначити їх взаємодію з іншими. Окрім цього, це сприятиме усвідомленню моральних принципів та формуванню важливих життєвих орієнтирів.

Формування моральних орієнтирів у учнів 3 класу під час уроків літературного читання з використанням художньо-зображальних засобів охоплює такі складові:

1. Аналіз та обговорення моральних цінностей, представлених у художніх творах. Наприклад, під час вивчення казки акцентуємо увагу учнів на таких рисах персонажів, як доброта, чесність, взаємодопомога тощо.

2. Використання ілюстрацій, малюнків і відеоматеріалів для візуалізації моральних ситуацій і їх подальшого обговорення. Це допомагає учням краще усвідомити та проаналізувати моральні аспекти.

3. Організація інсценізацій і рольових ігор на основі творів. Це дає можливість учням «приміряти» на себе моральні якості персонажів.

4. Створення власних ілюстрацій і малюнків до прочитаних творів. Це сприяє глибшому осмисленню моральних уроків, закладених у текстах.

5. Обговорення моральних дилем, що виникають у творах, і пошук шляхів їх вирішення. Це розвиває в учнів критичне мислення та навички моральної рефлексії.

Загалом, комплексне застосування художньо-зображальних засобів на уроках літературного читання сприяє ефективному формуванню моральних

орієнтирів і ціннісних установок у молодших школярів.

Одним із найдієвіших інструментів впливу на емоційно-чуттєву сферу та формування морально-етичних цінностей молодших школярів є предмет «Літературне читання». Читання книг не лише збагачує інтелектуально, але й сприяє духовному, моральному та естетичному розвитку дитини. Кожен художній твір несе важливу інформацію про події, життєві ситуації, природні явища та закони, що розширює життєвий досвід учнів, розвиває їхню мову та збільшує словниковий запас.

Завдяки змісту та морально-етичній спрямованості літературних творів, під професійним керівництвом вчителя, діти засвоюють елементи етичної культури, оволодівають ключовими загальнолюдськими цінностями та нормами поведінки свого народу і регіону. Головна мета морально-етичного виховання учнів початкових класів полягає у цілеспрямованому формуванні системи цінностей, важливих як для кожної окремої особистості, так і для суспільства в цілому, а також у розвитку емоційної складової їхньої свідомості.

Г. Коваль наголошує на тому, що «для вчителя важливо застосовувати методи роботи з текстами, які дозволяють учням не лише зрозуміти зміст прочитаного, але й емоційно пережити його, усвідомити основні цінності твору та висловити власне ставлення через оцінні судження. Вибір питань і завдань повинен бути таким, щоб учні змогли самостійно дійти до розуміння головної ідеї твору» [16, с. 19].

Формування моральних і етичних цінностей у молодших школярів відбувається в процесі уроків літературного читання, де використовуються пояснення, дискусії, рольові ігри та етичні бесіди. Ці форми роботи сприяють розвитку розуміння моральних норм і корекції уявлень учнів про те, якими мають бути вимоги до власної поведінки, через процес самооцінки і самоконтролю.

Рівень ефективності засвоєння моральних принципів учнями багато в чому залежить від правильного підбору навчального матеріалу. Тексти різних жанрів з моральною спрямованістю є важливим компонентом на уроках

літературного читання для досягнення цієї мети.

Художньо-зображальні засоби, до яких входять метафори, порівняння, епітети, символи та інші літературні прийоми, відіграють важливу роль у покращенні сприйняття тексту й розумінні моральних цінностей, закладених у ньому. Цей процес має свої особливості, які включають кілька важливих аспектів:

1. Емоційно-чуттєве сприйняття тексту. Молодші школярі характеризуються емоційною залученістю до навчання, тому застосування художніх засобів, які викликають емоційний відгук, є надзвичайно ефективним. Зокрема, створення яскравих образів персонажів, які відображають моральні якості (доброту, чесність, справедливість), сприяє глибшому усвідомленню учнями як позитивних, так і негативних моральних рис.

2. Розвиток асоціативного мислення. Такі художні прийоми, як порівняння та метафори, допомагають школярам встановлювати зв’язок між моральними ідеями та реальними життєвими ситуаціями. Наприклад, зіставлення героїв літературних творів із знайомими дітям об’єктами чи явищами дозволяє краще усвідомлювати наслідки морального вибору та формувати уявлення про етичні норми.

3. Формування естетичних уподобань. Аналізуючи художні твори, насичені яскравими образами та стилістичними прийомами, учні навчаються відчувати красу мови й розуміти світоглядні ідеї, які вона передає. Відчуття гармонії естетичного характеру нерідко поєднується з усвідомленням моральних цінностей, коли вчинки героїв узгоджуються з етичними нормами, це сприймається як «правильне» і «прекрасне».

4. Використання діалогічного підходу в навчанні. Обговорення з учнями етичних аспектів художніх творів через аналіз авторських засобів сприяє розвитку їхнього критичного мислення. Учителю важливо не лише підказувати, які вчинки персонажів є правильними чи помилковими, а й мотивувати дітей до самостійних роздумів і вираження своїх точок зору. Подібний підхід допомагає дітям виробляти власну моральну позицію.

5. Використання елементів казковості та фантастики. Літературні твори, що містять казкові чи фантастичні елементи, а також алегорії, виступають потужним засобом у формуванні моральних цінностей. Через умовність таких сюжетів можна ефективніше донести важливі етичні уроки. Подібні історії сприяють тому, що діти можуть ототожнювати себе з героями, водночас залишаючись відстороненими від реального життя. Це створює комфортні умови для осмислення поведінки персонажів та власних дій.

6. Поєднання літератури із повсякденним досвідом. Для того щоб моральні принципи, засвоєні під час занять, актуалізувалися, педагогу слід допомагати учням проводити паралелі між художнім світом і дійсністю. Це може реалізовуватися шляхом аналізу вчинків літературних героїв, їх порівняння з реальними ситуаціями та використання художніх творів як засобу для критичного осмислення власних рішень і дій.

У молодшому шкільному віці продовжується активна робота з формування моральних якостей, вдосконалюється здатність до усвідомленої мисленнєвої діяльності, розвивається уміння керувати власною поведінкою, емоціями та діями, а також вольовими проявами. Процес формування моральних якостей у молодших школярів охоплює вплив на когнітивний, емоційний і поведінковий аспекти. Когнітивний компонент полягає в тому, що в багатьох дітей виникає необхідність узгодити особистий досвід зі сприйняттям нових життєвих ситуацій.

Поведінковий компонент - учні оволодівають навичками аналізу свого внутрішнього світу, вчаться усвідомлювати власні думки, емоції та почуття. Цей процес стає першим кроком до пізнання власної особистості та моральних якостей. Діти набувають здатності розрізняти мотиви власної поведінки, зокрема через образи літературних героїв. Вони розвивають навички співпереживання, усвідомлення себе в процесі спілкування та у контексті свого становлення як особистості. У взаємодії з навколишнім світом діти поступово виокремлюють своє «Я», сприймаючи себе як суб’єктів фізичних і психічних процесів. Це усвідомлення базується на розумінні особистої ідентичності в

різних часових вимірах – минулому, теперішньому та майбутньому. Художня література та мистецтво, впливаючи на уяву, думки і почуття дітей, сприяють формуванню їхньої поведінки.

Емоційна сфера молодших школярів визначає їхнє ставлення до світу та до самих себе. Емоції як цілісні реакції особистості виявляються через єдність способів взаємодії організму з навколишнім середовищем. У процесі спільної роботи педагога та учня емоційний аспект піддається глибокій опрацюванню, що сприяє розумінню значущості подій, зміні емоційного сприйняття та гармонізації внутрішніх станів дитини.

З огляду на вищезазначене, у рамках формувального етапу експерименту перед фокусною групою ставилися завдання/питання морального вибору: через порівняння з загальнолюдськими цінностями засвоїти основні моральні принципи, такі як: «будь чесним», «не йди на компроміс із совістю». Під час уроків літературного читання розглядалися такі поняття, як доброта, зло, а також формувалися моральні риси: дружелюбність, вірність, готовність допомогти, відповідальність тощо.

Особливий акцент робився на розумінні проявів добра/зла, формувалося бажання боротися з несправедливістю, жорстокістю та нечесністю. Поведінка персонажів художніх творів слугувала прикладом для оцінки власних дій та дій однолітків.

Формування моральних якостей здійснювалося під час уроків, де учні регулярно вступали у різноманітні форми взаємовідносин. Вони вирішували спільні пізнавальні завдання, працювали в парах і групах, що сприяло взаємовпливу. Учитель ставив певні вимоги до поведінки на уроці, зокрема: не заважати іншим, уважно слухати, поважати думки товаришів, брати активну участь у спільній діяльності та об’єктивно оцінювати досягнення інших. Кооперативна робота під час занять формувала стосунки, характерні для будь-якої групової взаємодії. Це сприяло розвитку навичок командної роботи, взаємопідтримки та критичного оцінювання власних і спільних результатів. Для практичної реалізації цих можливостей створювалися спеціальні ситуації,

які стимулювали взаємодію між учнями.

При розробці уроків літературного читання для учнів 3-Б класу ми застосовували системний підхід, орієнтуючись на вимоги Державного стандарту початкової освіти, типової освітньої програми для 3-4 класів та підручника О. Вашуленко. Це дозволило обрати найбільш ефективні методи та прийоми, а також завдання й запитання до літературних творів, спрямовані на розвиток морально-етичних орієнтирів.

Для досягнення поставлених цілей ми використовували широкий набір методів і прийомів, зокрема інтерактивні методи, такі як дискусійна сітка, асоціативний кущ, сенкан, діаграма Вена; вербальні методи, включаючи етичні бесіди, розповіді, незакінчені речення; методи емпатії, зокрема особиста аналогія; а також проблемні ситуації та елементи гри. Форми роботи на уроках варіювались і включали групові обговорення, індивідуальні завдання та спільну діяльність всього класу.

Для ефективного розвитку моральних переконань у школярів ми застосовували метод морально-етичних бесід, націлений на формування здатності відрізняти добрі вчинки від поганих, орієнтуватися на позитивних героїв і уникати негативних дій. В ході бесід ми створювали умови, що дозволяли учням використовувати здобуті знання на практиці, аналізуючи реальні життєві ситуації, враховуючи моральні уроки, які вони отримували під час читання.

Аналізуючи завдання до творів, нами було помічено відсутність запитань, спрямованих на розвиток морально-етичних якостей, тому ми доповнили обговорення творів питаннями про персонажів, їхні дії та емоції, а також розглядали ставлення автора до героїв. Це допомогло учням глибше зануритись у зміст творів і сформувати власну моральну позицію.

На прикладі таких творів, як вірш «Снігова баба», оповідання «Жадібна синичка», легенда «Бузина», а також байки «Двоє приятелів і ведмідь» і «Коник-стрибунець», ми аналізували поведінку літературних героїв, допомагаючи учням сформувати уявлення про моральні категорії.

Наприклад, аналізуючи оповідання «Жадібна синичка», було проведено дискусію, зосереджену на етичних аспектах жадібності. Для обговорення запропоновано такі дискусійні питання:

- як учні трактують поняття жадібності?
- це хороша чи погана риса? Чому?
- чому синичка в оповіданні залишилася сама?
- як ви ставитесь до жадібних людей?
- щоб ви могли порадити синичці?

Виявилося, що більшість учнів продемонстрували розуміння того, що жадібність є негативною рисою. Вони схвалювали критичну оцінку вчинків синички з оповідання, виражаючи своє засудження. Багато учнів зауважили, що не хотіли б дружити з тими, хто виявляє жадібність. Практично всі учасники дискусії погодилися з тим, що вони самі не схильні до цього пороку.

Завдяки активній участі в подібних дискусіях учні не лише розширили свої знання про моральні принципи, але й навчилися застосовувати їх у повсякденному житті, формуючи особисту систему цінностей. Так, наприклад, у процесі аналізу байки «Лисиця та Журавель» було використано метод дискусійної сітки Елвермана – це візуальний інструмент, який допомагає структурувати обговорення літературного твору, надаючи учням чіткий план для висловлювання думок. Цей метод розвиває навички критичного мислення, аналізу та творчого висловлювання.

Ми запропонували учням питання: «Чи були вони справжніми друзями?». Використовуючи спеціальну таблицю, діти змогли систематизувати свої думки. Мета цього завдання полягала не тільки в аналізі літературного твору, але й у вихованні в учнів таких цінностей, як доброта, уважність, дружба, гостинність(табл. 2.4).

Павутинку дискусій можна адаптувати для різних за жанрами літературних творів і навчальних цілей. Ось кілька варіантів: характеристика персонажі (створити павутинку для аналізу рис характеру головного героя, використовуючи цитати з тексту як докази); аналіз сюжету (використати

павутинку для відображення ключових подій твору та їх взаємозв'язків); дослідження теми (створити павутинку для обговорення основної теми твору та її проявів у різних епізодах); порівняння творів (використати павутинку для порівняння двох різних творів або версій однієї історії).

Таблиця 2.4

Дискусійна сітка Елвермана

Аргументи «За»	Проблема	Аргументи «Проти»
– Лисичка запросила Журавля в гості; – Вона приготувала їжу; – Лисичка намагалася бути гостиною.	«Чи була Лисичка справжнім другом для Журавля?»	– Лисичка подала їжу в незручному для Журавля посуді; – Вона не подумала про потреби гостя; – Лисичка образилася, коли Журавель відповів тим самим.

Для того, щоб вивчення моральних цінностей було захоплюючим і ефективним, ми використовували інтерактивний метод «Асоціативний кущ» – графічний організатор, який допомагає візуалізувати свої думки та ідеї навколо центрального поняття. Він складається з основного слова або фрази в центрі та пов'язаних з ним асоціацій, які розгалужуються від нього. На уроках літературного читання в 3 класі асоціативний кущ допомагає учням краще зрозуміти текст, персонажів та основні ідеї твору, а також розвиває їхню уяву та мовленнєві навички. Важливо дотримуватися певних етапів йогос творення:

1. Напишіть ім'я персонажа в центрі дошки або аркуша.
2. Попросіть учнів назвати характеристики персонажа.
3. Записуйте ідеї навколо імені, з'єднуючи їх лініями.
4. Заохочуйте учнів обґрунтовувати свої ідеї цитатами з тексту.

Учням було запропоновано проаналізувати таким чином лисичку з української народної казки. У центрі пишемо «Лисичка», а навколо характеристики: «хитра», «розумна», «красива», «спритна». Учні можуть додати цитатні характеристикиз тексту, які підтверджують ці риси і свідчать

про усвідомленість читання.

Для закріплення знань, отриманих під час роботи з «Асоціативним кущем», дітям була запропонована гра «Добре-погано». Учні отримали набір слів, пов’язаних з поняттям «дружба», і за допомогою кольорових карток мали розподілити їх на дві категорії: дії, що сприяють дружбі, і ті, що заважають їй. Серед запропонованих слів були: «допоміг», «вдарив», «поділився», «підтримав» тощо. Цей інтерактивний метод не лише закріпив знання про дружбу, але й допоміг сформувати власні уявлення про моральні норми у взаємостосунках. Для ускладнення завдання можна використовувати додаткові завдання. Наприклад, написання альтернативного кінця (запропонуйте учням змінити «поганий» аспект історії на «добрий»); малювання сцен (попросіть намалювати «добрі» та «погані» моменти з книги); рольова гра (розіграйте сцени, де діти можуть змінити «погані» рішення персонажів на «добрі»). Подібні творчі завдання допоможуть дітям глибше зануритися в літературний світ та розвинути уяву.

Ефективним є використання на уроках літературного читання сенканів – п’ятирядкових віршів, які допомагають учням розвивати креативність та аналітичне мислення. Для його створення треба керуватися низкою правил:

1. Перший рядок – це ключове слово (іменник), яке є головною темою та визначає зміст вірша – предмет/явище, про яке йдеться.

2. Другий рядок містить (два прикметники), що характеризують тему.

3. Третій рядок (три дієслова) – виражає дії, пов’язані з темою.

4. Четвертий рядок представляє собою коротку фразу, що передає ставлення автора до об’єкта

5. П’ятий рядок (знову іменник) – синонім-узагальнення до першого рядка.

Сенкан ми використовували за мотивами прочитаних програмових творів для вивчення емоцій і почуттів, які виникають під час читання.

Це допоможе дітям краще розуміти свої емоції та емоції персонажів. Наприклад:

Радість

Сяюча, тепла

Сміється, танцює, обіймає

Серце наповнюється світлом

Щастя.

Або ще один сенкан, але вже про протилежне почуття:

Сум

Важкий, глибокий

Плаче, зітхає, самотній

Сльози котяться по щоках

Меланхолія.

Також учням було запропоновано створити сенкани про різні літературні жанри. Це допоможе їм краще розуміти особливості кожного жанру та різницю між ними.

Казка

Чарівна, повчальна

Захоплює, вчить, дивує

Світ фантазії та мрій

Диво.

Вірш

Ритмічний, мелодійний

Римує, описує, надихає

Слова танцюють на сторінці

Мелодія.

Отже, метод «Сенкан» є дієвим інструментом для учнів, оскільки він сприяє розвитку міжпредметних зв’язків, розвиває творчі здібності, а також викликає в учнів інтерес до навчального процесу в цілому. Цей метод надає учням можливість зосередитися на ключових аспектах теми та розвивати уяву.

Не менше зацікавлення та ефективність продемонстрував метод «Діаграми (Кола) Вена» – графічний органайзер, що складається з двох або

більше кіл, які перетинаються. Він використовується для порівняння та протиставлення елементів, показуючи їх спільні та відмінні риси. Серед переваг цього методу можемо виділити: візуалізацію інформації, розвиток аналітичного мислення, покращення розуміння тексту, стимулювання обговорення змісту твору. За нашими спостереженнями, на уроках літературного читання діаграма Вена допомагає учням краще зрозуміти структуру твору, характери персонажів та основні теми, створюючи візуальні зв'язки між різними елементами тексту та проєктуючи художню подіє вість на реальне життя.

Для дослідження учням було запропоновано порівняти образи Коника та Мурав'я з байки Л. Глібова «Коник-стрибунець». Під час виконання завдання учні проявили свою спостережливість, відзначивши, що обидва герої мають спільні ознаки (розміри та ареал проживання – трава). Однак при цьому вони виділили і відмінності, наведені в таблиці нижче (табл.2.5).

Таблиця 2.5

Відмінні риси героїв байки «Коник-стрибунець»

Коник	Муравей
Ледащо	Працьовитий
Живе сьогодні, не думає про завтра	Піклується про майбутнє
Отримує насолоді від життя	Завчасно готується до холодів
Безтурботний	Відповідально ставиться до всього
Веселий	Зібраний
Апатичний	Активний

Ці методи допомогли дітям усвідомити важливість праці та зрозуміти, що справжнє задоволення від життя приносить не тільки швидкий результат, а й сам процес досягнення мети.

Для більш глибокого засвоєння літературних творів та формування морально-етичних цінностей, ми застосовували метод особистої аналогії. Цей підхід мотивує дітей на глибоке осмислення персонажів, даючи можливість «прожити» їхню роль. Так, учні не просто читають, а стають частиною історії,

детально розглядаючи вчинки та мотиви героїв.

Один із методів, який ми застосували в нашій практичній діяльності, став «Прес» – інтерактивний підхід, який сприяє розвитку вміння знаходити переконливі аргументи й формувати власні погляди щодо спірних питань, а також допомагає чітко та логічно викладати свої думки.

Етапи використання методу:

1. Висловлюємо власну думку: «На мою думку…».

2. Аргументуємо свою позицію: «Це відбувається через…».

3. Наводимо додаткові аргументи для підтвердження своєї точки зору: «Наприклад,…».

4. Робимо узагальнення та формулюємо висновки: «Отже…», «Таким чином…».

Цей метод був застосований під час роботи над текстом оповідання А. Туза «Новий планшет». Під час заняття дітям було поставлено питання: «Чи можливе життя без совісті?»

Приклади учнівських відповідей:

1. На мою думку, без совісті людина не зможе прожити.

2. З людиною без совістю ніхто не захоче спілкуватися.

3. У людини без совісті ніколи не буде справжніх друзів.

4. Людина без совісті не розуміє, коли завдає болю чи шкоди іншій людині, і не здатна виправити свої помилки.

Резюмуючи вище викладені думки, констатуємо, що експериментальне дослідження було спрямоване на розвиток в учнів морально-етичних знань і уявлень, а також мотивацію зацікавлення моральними проблемами. Особлива увага була приділена інноваційним методам і прийомам, які стали основою формувального етапу дослідження. Результативність цих методів на уроках літератури для третьокласників оцінювалася за результатами контрольного етапу експерименту.

2.3. Аналіз та узагальнення дослідно-експериментальної роботи

Як уже зазначалося, підсумковий етап дослідно-експериментальної роботи проводився у травні 2024 року, наприкінці навчального року. Порівняння результатів з констатувальним етапом показало позитивну динаміку щодо трьох критеріїв морально-етичних цінностей. Рівні сформованості інформаційно-пізнавального критерію представлені наступним чином (табл.2.6):

Таблиця 2.6

Рівні розвитку інформаційно-пізнавального критерію

Рівень	Клас
Високий	16,1%
Достатній	48,4%
Середній	32,3%
Низький	3,2%

Високий показник розвитку інформаційно-пізнавального критерію спостерігається у 5 учнів 3-Б класу. Достатній рівень – у 15 здобувачів освіти, середній – у 10 дітей, низький рівень спостерігається лише в 1 учня 3-Б класу.

Дослідження виявило, що рівні розвитку інформаційно-пізнавального критерію серед молодших школярів значно підвищилися (табл.2.7).

Таблиця 2.7

Рівні розвитку емоційно-ціннісного критерію

Рівень	Клас
Високий	16,1%
Достатній	41,9%
Середній	35,5%
Низький	6,5%

Емоційно-ціннісний критерій на високому рівні продемонстрували 5 учнів. На достатньому рівні цей показник сформований у 13 здобувачів освіти. Середній рівень констатуємо у 11 учнів. На низькому рівні цей критерій зафіксовано лише у 2 учнів.

Аналогічно до попереднього критерію результати дослідження виявили, що рівень розвитку емоційно-ціннісного критерію серед учнів також зріс (високий і достатній рівні). Позаяк середній рівень знизився на 9,5%, а низький – на 3,5%.

Під час діагностики сформованості поведінкового критерію на підсумковому етапі виявлено, що 4 учні досягли високого рівня. Достатній рівень зафіксовано у 10 учнів. Середній рівень продемонстрували 12 здобувачів освіти, а низький – 5. Дані щодо рівнів сформованості поведінкового критерію на підсумковому етапі експерименту наведено у таблиці 2.8:

Таблиця 2.8

Рівні розвитку критеріїв поведінки

Рівень	**Клас**
Високий	12,9%
Достатній	32,2%
Середній	38,8%
Низький	16,1%

Огляд результатів, отриманих на констатувальному та підсумковому етапах педагогічного експерименту, свідчить про значне поліпшення показників формування морально-етичних цінностей учнів. Отже, аналіз результатів нашого педагогічного дослідження дозволяє стверджувати про ефективність запропонованих методів і прийомів для розвитку аналізованих цінностей у молодших школярів на уроках літературного читання. Виконані завдання сприяли поглибленню знань і уявлень учнів про основи моральних цінностей, а також допомогли формувати у них прагнення до кращої поведінки.

ВИСНОВКИ

Проблема виховання морально-етичних цінностей в умовах сучасного суспільства є однією з найважливіших тем у галузі освіти особливо в умовах війни. Саме в шкільному віці, особливо в початковій школі, відбувається важливий етап формування особистості, коли закладається фундамент свідомості та поведінки. У процесі вивчення літератури учні не тільки знайомляться з творами художньої літератури, але й здобувають моральні орієнтири, навчаються співпереживати, оцінювати вчинки героїв і розуміти їхню мотивацію.

У ході дослідження було виявлено, що уроки літературного читання мають великий потенціал для формування морально-етичних принципів. Під час аналізу текстів школярі мають можливість обговорювати етичні питання, розвивати здатність до співпереживання, взаємодії з іншими людьми та приймати морально правильні рішення. Вивчення літературних творів у початкових класах сприяє розвитку таких ключових моральних якостей, як доброта, чесність, справедливість, відповідальність і повага до інших.

Практична частина дослідження підтвердила, що застосування спеціалізованих педагогічних методів і технологій, націлених на формування моральних цінностей, є ефективним засобом розвитку цих якостей у дітей. Методи (обговорення текстів, інсценізація, творчий переказ і написання власних оповідань на основі прочитаного) позитивно впливають на формування моральної свідомості учнів.

Отже, результати проведеного дослідження засвідчили значущість і потенціал літературного читання у процесі формування аналізованих цінностей у молодших школярів. Впровадження різноманітних підходів до аналізу літературних творів та інтеграція елементів морального виховання в навчальний процес є важливими факторами для успішної реалізації цієї мети. Результати дослідження можуть стати основою для удосконалення навчальних

планів і методик, орієнтованих на розвиток морально-етичних якостей у молодших школярів.

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки щодо формування морально-етичних цінностей в учнів 3 класу під час уроків літературного читання:

1. Уроки літературного читання є важливим інструментом у розвитку моральних цінностей у молодших школярів. Художні твори, які розглядаються під час цих уроків, містять яскраві моральні приклади та ситуації вибору, що сприяють формуванню у дітей ціннісних орієнтацій.

2. Використання різноманітних художніх засобів (ілюстрації, інсценізації, рольові ігри тощо) допомагає активізувати пізнавальну діяльність учнів, поглиблює їхнє розуміння моральних проблем і покращує засвоєння уроків моральності, закладених у творах.

3. Регулярна робота з формування моральних цінностей на уроках літературного читання сприяє формуванню стійких моральних переконань, розвитку здатності до моральної рефлексії та прийняття виважених рішень.

4. Рівень ефективності формування моральних цінностей значно зростає, якщо застосовувати комплексний підхід, що включає аналіз художніх творів, різні художньо-зображальні засоби, організацію дискусій та практичні завдання морального характеру.

Отже, свідомий підхід до формування морально-етичних прицнипів на уроках літературного читання є важливою складовою навчального процесу, що сприяє всебічному розвитку особистості молодшого школяра.

Процес формування моральних цінностей у дітей можна поділити на три етапи: на першому етапі дитина опановує основи соціальних норм і правил поведінки; на другому етапі відбувається розвиток моральних уявлень, світогляду та переконань; на останньому етапі закріплюються стійкі звички поведінки.

Згідно з проведеним дослідженням, уроки літературного читання виявляються найбільш результативними для формування моральних принципів

у молодших школярів. Завдяки художнім творам закладаються основи моральності. Літературні твори збільшують життєвий досвід дітей, розширюють їхнє розуміння норм поведінки. Процес читання і аналізу казок, байок, легенд і оповідань сприяє усвідомленню моральних оцінок вчинків героїв. Під час роботи з літературними творами учні часто порівнюють себе з позитивними персонажами, наслідуючи їхні вчинки, що допомагає їм освоїти моральні норми.

Було встановлено, що на ефективність формування моральних цінностей у молодших школярів значний вплив справляють різні аспекти особистості, зокрема інтелектуально-пізнавальний, емоційно-діяльнісний і вольовий компоненти. Зважаючи на це, ми визначили три основні компоненти для оцінки рівня морального розвитку: пізнавальний, емоційно-ціннісний і поведінковий. Для кожного з цих компонентів були розроблені відповідні індикатори.

Виявлено чотири рівні сформованості моральних цінностей серед молодших школярів: високий, достатній, середній і низький. Дослідження, яке було проведене для виявлення і підвищення рівня сформованості моральних цінностей, включало три основні етапи: констатувальний, формувальний та контрольний.

На першому етапі було проведено діагностику рівня моральних цінностей учнів третіх класів. Результати цієї діагностики вказали на необхідність удосконалення завдань для формування моральних цінностей у молодших школярів.

На формувальному етапі експерименту було розроблено спеціальний комплекс завдань для ефективного формування моральних цінностей під час уроків літературного читання. Комплекс включав як традиційні, так і новітні методи та прийоми навчання, серед яких були етичні бесіди, розповіді, дискусійні сітки Елвермана, асоціативний кущ, метод сенкану, діаграма Вена, методи особистої аналогії та емпатії, метод «прес», незакінчені речення, а також ігрові й проблемно-ситуативні методи.

Аналіз результатів дослідження підтвердив ефективність обраних методів

та прийомів, спрямованих на формування моральних цінностей у молодших школярів під час уроків літературного читання. З метою вдосконалення подальшої роботи в цьому напрямку рекомендуємо: застосовувати різноманітні методи та форми морально-етичного виховання, поєднуючи традиційні та інноваційні підходи; розробити цілісну систему формування морально-етичних цінностей у початковій школі; проводити систематичну, цілеспрямовану та структуровану виховну роботу; на кожному уроці літературного читання формулювати конкретні виховні завдання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алєксєєва Г. О. Формування духовно-моральних цінностей в молодших школярів на уроках літературного читання: теоретичний аспект. *Сучасні тенденції розвитку науки і освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів:* зб. тез доп. III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Мукачево, 17 травня 2019 р.). Мукачево, 2019. С. 339-341.

2. Андрусенко Н. У вихованні немає дрібниць. *Учитель початкової школи.* 2015. № 2. С. 27-28.

3. Батарейна І. О. Зміст морального виховання учнів початкових шкіл України. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2019. Вип. 72. С. 50-53.

4. Батарейна І. О. Нова українська школа : організація процесу морального виховання в новому освітньому просторі. URL: http://surl.li/ehhrka (дата звернення : 22.06.2024).

5. Башкір О. І. Теорія виховання: навчально-методичний посібник / за заг. ред. : С. Т. Золотухіної. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2016. 96 с.

6. Бех І. Д. Особистість у сяйві духовності : монографія. Київ - Чернівці : Букрек, 2021. 244 с.

7. Бех І. Виховання як духовно-моральне удосконалення особистості. *Рідна школа.* 2014. № 4-5. С. 21-26.

8. Білоконна Н. Формування особистості молодшого школяра засобом народної казки на уроках літературного читання. *Вісник Міжнародного дослідного центру: «Людина: мова, культура, пізнання»*. 2016. № 40(1). С. 15-23.

9. Вашуленко О. В. Емоційно-ціннісна складова у структурі читацької компетентності молодшого школяра. URL: http://surl.li/nznpzj (дата звернення: 09.09.2024).

10. Вашуленко О. В. Українська мова та читання : підруч. для 3 класу

закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Київ : Видавничий дім «Освіта», 2020. Ч. 2. 160 с.

11. Вашуленко О. В. Українська мова та читання : підруч. для 2 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Київ : Видавничий дім «Освіта», 2020. Ч. 2. 144 с.

12. Вашуленко О. В. Українська мова та читання : підруч. для 4 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах).. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2020. Ч. 2. 168 с.

13. Вишневський О. І. Теоретичні основи сучасних українських педагогів : навч. посіб. Дрогобич : Коло, 2003. 528 с.

14. Вітковська О. Ціннісне виховання в умовах Нової української школи. *Інноватика в освіті.* 2023. № 2. С. 115-126.

15. Власенко О. М. Проблема формування морально-патріотичних цінностей студентів в умовах освітньо-виховного середовища вищого навчального закладу. *Проблеми освіти: збірник наукових праць*. Київ, 2015. № 85. С. 14-17.

16. Волкова Н. П. Педагогіка : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2012. 616 с.

17. Волошина Г. Особливості аналізу тексту на уроках читання. URL : http://surl.li/rmhfsn (дата звернення: 03.09.2024).

18. Геник М. Формування морально-етичних цінностей у підростаючого покоління засобами народознавства як науково-педагогічна проблема. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірник наукових праць*. Кам'янець-Подільський, 2007. Вип.10. Т. 1. 304 с.

19. Головська І. В. Показники та рівні розвитку моральної вихованості особистості молодшого школяра. *Наукові записки*. 2010. № 1. С. 88-92. URL: http://surl.li/gywgxk (дата звернення: 11.03.2024).

20. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 373 с.

21. Гринькова Н. Використання ідей В. О. Сухомлинського у

моральному вихованні учнів молодшого шкільного віку. *Нова педагогічна думка*. 2018. № 3 (95). С. 172-174.

22. Гуцол Л. Проблема морального виховання учнів молодшого шкільного віку в контексті ідей Нової української школи. URL : http://surl.li/gywgxk (дата звернення : 26.08.2024).

23. Демченко О. П. Виховні ситуації в особистісно-зорієнтованому просторі початкової школи : монографія. Київ : Видавничий Дім «Слово». 2014. 416 с.

24. Державний стандарт початкової освіти від 21.02.2018 р. № 87. *Учитель початкової школи*. 2018. № 4. С. 1-16.

25. Джемула Г. Маленькі секрети великого виховання. *Учитель початкової школи.* 2016. № 5. С. 40-42.

26. Дунаєвська Л. Ф. Українська народна проза (легенда, казка). Еволюція епічних традицій. Київ : Київський ун-т ім. Тараса Шевченка, 1997. 447 с.

27. Етична бесіда. Методика підготовки та проведення етичної бесіди. Конспект бесіди в початковій школі. URL : http://surl.li/yrrwyh (дата звернення : 07.09.2024).

28. Ємець А. Як навчити дитину розуміти і любити літературу. Київ : Шкільний світ, 2011. 112 с.

29. Єрмак Г. В. Аналіз морального виховання у працях радянських і сучасних дослідників : історичний аспект. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету.* 2014. № 1. С. 261-265.

30. Заєць В. Художній твір як інструмент виховання особистості молодшого школяра. *Васильківський вісник.* 2015. № 10. С. 4-10.

31. Зайченко І. В. Педагогіка : навч. посіб. Київ : Освіта України, 2009. 620 с.

32. Інтерактивні методи навчання URL: https://naurok.com.ua/stattya-interaktivni-metodi-navchannya-123080.html (дата звернення : 11.04.2024).

33. Коваль Г. П. Методика читання : навч. посіб. Тернопіль : Богдан,

2008. 280 с.

34. Козира В. М. Технологія розвитку критичного мислення у навчальному процесі : навч.-метод. посіб. для вчителів. Тернопіль : ТОКІППО, 2017. 60 с.

35. Комарівська Н. Можливості морально-етичного виховання молодших школярів засобами художньої літератури. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.* 2011. Вип. 34. С. 342-346.

36. Кондрашова Л. В., Лаврентьєва О. О., Зеленкова Н. І. Методика організації виховної роботи в сучасній школі : навч. посіб. Кривий Ріг : КДПУ, 2008.187 с.

37. Кравець Н. В. Духовно-моральні цінності як першооснова виховання сучасного здобувача освіти. *Особистість на шляху до духовних цінностей: теорія, практика, пошук :* зб. тез наук. доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Рівне, 24 січня 2019 р.). Рівне, 2019. С. 52-61.

38. Кузьма-Качур М. І., Горзов В. М. Формування морально-етичних цінностей в учнів початкової школи. *Актуальні проблеми навчання і виховання в умовах інтеграційних процесів в освітньому та науковому просторі* : зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Мукачево, 25 жовтня 2018 р.). Мукачево, 2018. С. 39-41.

39. Кулакова Л. Моральний розвиток особистості засобами художньої літератури як підґрунтя формування почуття власної гідності у молодших школярів. Рівне : РДГУ, 2015. С. 140-144.

40. Лис Л. Р. Посилення ролі формування духовних та моральних цінностей учнівської молоді в умовах Нової української школи. *Особистість на шляху до духовних цінностей: теорія, практика, пошук :* зб. тез наук. доп. Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Рівне, 24 січня 2019 р.). Рівне, 2019. С. 61-63.

41. Марківна С. Формування моральних цінностей у молодших школярів на основі педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського. *Початкова школа*.

2014. № 9. С. 7-12.

42. Мартиненко В. Читацька діяльність молодших школярів: сучасні тенденції розвитку. *Початкова школа.* 2017. № 8. С. 16-19.

43. Мартиненко В. Врахування особливостей художніх текстів у процесі моделювання уроків літературного читання у 2-4 класах. *Початкова школа*. 2015. № 11. С. 34-38.

44. Матвієнко О. В. Виховання молодших школярів : теорія і технологія. Київ : ВД «Стилос», 2006. 543 с.

45. Мельник С. Порівнюємо твори різних жанрів (урок літературного читання у 3 класі). *Початкове навчання та виховання.* 2017. № 33. С. 25-29.

46. Мельник Т. О. Використання інноваційних технологій навчання, як шлях формування ключових компетенцій молодших школярів. URL: http://surl.li/yrrwyh (дата звернення: 03.03.2024).

47. Методика навчання літературного читання : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. Білявська Т. М. Миколаїв : СПД Румянцева, 2017. 109 с.

48. Мовчан В. С. Етика : навч.-метод. посіб. Київ : Знання, 2008. 303 с.

49. Науменко В. Художній твір як мистецтво слова. *Учитель початкової школи.* 2014. № 4. С. 8-12.

50. Нєчева Є. Моральне виховання учнів початкової школи. *Початкова школа.* 2016. № 10. С. 53-54.

51. Нова українська школа : порадник для вчителя / під заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.

52. Новий тлумачний словник української мови / під заг. ред. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2008. 928 с.

53. Омельяненко В. Л. Педагогічна мудрість віків : навч. посіб. Київ : Знання, 2009. 411 с.

54. Павлик О. Виховні можливості уроків літературного читання. О. Павлик, Н. Білоконна, І. Кравцова. *Початкова школа.* 2015. № 10. С. 38-42.

55. Паламар С. П., Булана Л. В. Формування моральних цінностей в молодших школярів. *Молодий вчений*. 2018. № 9 (61). С. 419-422.

56. Пенькова С. Д. Моральне виховання молодших школярів на уроках літературного читання *Духовність особистості : методологія, теорія і практика*. 2019. № 1 (88) С. 143-149.

57. Поліщук О. П., Бохонкова Ю. О. Духовно-моральне виховання особистості : теорія та практика : наук.-метод. посіб. Харків : «Друкарня Мадрид», 2019. 250 с.

58. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради.* 2017. № 38-39. С. 380

59. Радюк А. Книжка – як один з важливих засобів виховання молодших школярів в умовах сучасного освітнього простору. *Актуальні проблеми медіаосвіти в Україні та світі* : зб. тез доп. Всеук. наук.-практ. конф. (м. Бердянськ, 18 травня 2017 р.). Бердянськ, 2017. Т. 1 . С. 23-25.

60. Розсоха О. Моральне виховання як основа вихованості молодшого школяра. URL : http://ru.osvita.ua/school/lessons_summary/upbring/25518/ (дата звернення : 28.08.2024).

61. Савченко О. Розуміння молодшими школярами літературних творів: сутність процесу і засоби формування. *Початкова школа.* 2017. № 8. С.6-12.

62. Савченко О. Я. Літературне читання 3 клас: підруч. для загальноосвітніх навч. закл. Київ : Освіта, 2013. 192 с.

63. Савченко О. Я. Методика читання у початкових класах : посіб. для вчителя. Київ : Освіта, 2007. 334 с.

64. Савченко О. Я. Українська мова та читання : Підручник для 2 класу ЗЗСО (у 2-х частинах) : Київ: УОВЦ «Оріон», 2019. Ч.2. 144 с.

65. Савченко О. Я. Українська мова та читання : Підручник для 3 класу ЗЗСО (у 2-х частинах). Київ : УОВЦ «Оріон», 2020. Ч.2. 160 с.

66. Савченко О. Я., Красуцька І. В. Українська мова та читання : Підручник для 4 класу ЗЗСО (у 2-х частинах). Київ : УОВЦ «Оріон», 2021. Ч.2. 160 с.

67. Сенкан на уроці української мови та літератури.

URL: https://vseosvita.ua/library/senkan-na-uroci-ukrainskoi-movi-ta-literaturi200229.html (дата звернення : 27.09.2024).

68. Скрипченко О. В. Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. Вікова та педагогічна психологія. Київ : Просвіта, 2001. 416 с.

69. Соколовська І. Моральне виховання молодших школярів на уроках читання. URL : http://surl.li/rvmzvr (дата звернення : 09.11.2024).

70. Сухомлинська О. В. Духовно-моральне виховання дітей та молоді: загальні тенденції й індивідуальний пошук. Київ : Добро, 2006. 47 с.

71. Сухомлинський В. О. 10 негідних речей, що принижують людину URL : http://surl.li/rvmzvr (дата звернення: 29.09.2024).

72. Телешман Ю. Вплив казки на формування моральних і духовних цінностей дитини. *Початкова школа*. 2016. Вип. 1 С. 189-191.

73. Тищенко Л. Р. Формування духовно-моральних цінностей учнів у Новій українській школі. *Особистість на шляху до духовних цінностей: теорія, практика, пошук :* зб. тез наук. доп. Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Рівне, 24 січня 2019 р.). Рівне, 2019. С. 86-89.

74. Улітко Т. М. З досвіду роботи. Формування моральних цінностей молодших школярів. URL : http://surl.li/muctvt (дата звернення 12.10.2024).

75. Федорова М. А. Моральні цінності особистості : сутність поняття та основні характеристики. *Проблеми освіти : збірник наукових праць.* Київ, 2015. Вип. 12. С. 105-109.

76. Художній твір як засіб виховання морально-етичних цінностей молодших школярів на уроках літературного читання URL : http://surl.li/nstwmm (дата звернення : 29.11.2024).

77. Шагай Н. М. Структура моральної вихованості молодших школярів : теоретичний аналіз. *Наукові праці*. 2010. Вип. 29. С. 74-77.

78. Шевченко Ю. Духовно-моральні цінності як основа духовного виховання молодших школярів. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 7 (51). С. 476-486.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета

«Завдання для визначення рівня сформованості інформаційно-пізнавального критерію в учнів 3 класу»

1. Які моральні якості тобі відомі?
2. Кого можна вважати культурною людиною?
3. Чи вважаєш ти себе культурною людиною?
4. Які правила ввічливості ти знаєш?
5. Що ти обов’язково робиш, коли заходиш до школи?
6. Які основні правила поведінки на уроці тобі відомі?
7. Яку людину можна назвати доброю?
8. Чи часто ти говориш людям приємні слова, щоб покращити їхній настрій?
9. Якщо те, що тобі розповідають, зовсім не цікаво, чи будеш ти слухати далі?
10. Чи поступишся ти місцем літній людині в громадському транспорті, якщо вільних місць немає, а ти сидиш?
11. Назви свої позитивні риси.
12. Які негативні риси ти маєш?
13. Чи завжди ти виконуєш доручення, які тобі дають?
14. Я вважаю, що людям приємно спілкуватися зі мною, тому що...
15. Чи подобаються тобі злі жарти?
16. Які риси твоїх однокласників тобі найбільше до вподоби?

Аналізуючи результати, ми використовували таку шкалу:

Високий рівень – 13-16 повних відповідей.

Достатній рівень – 8-12 повних відповідей.

Середній рівень – 4-7 повних відповідей.

Низький рівень – 1-3 повні відповіді.

Методика «Незакінчене речення»

Учням було запропоновано дати власні визначення понять, закінчивши висловлювання:

– Чесність – це …
– Справедливість – це …
– Ввічливість – це …
– Дружба – це …
– Відповідальність – це …
– Повага – це …
– Патріотизм – це …

Для аналізу отриманих результатів ми використовували таку шкалу оцінювання:

– Високий рівень – 6-7 правильних відповідей;
– Достатній рівень – 4-5 правильних відповідей;
– Середній рівень – 2-3 правильні відповіді;
– Низький рівень – 0-1 правильна відповідь.

Додаток Б

Методика «Драбинка»

Процедура проведення методики «Драбинка» проста та не вимагає спеціального обладнання. Для її реалізації потрібно:

1. Підготувати бланк з драбинкою, що складається з десяти щаблів. На кожному щаблі написати цифри від 1 до 10.
2. Пояснити дитині, що кожен щабель драбинки символізує певний рівень якостей, наприклад, впевненості в собі, доброзичливості, здібностей.
3. Запропонувати учневі поставити позначку на драбинці, що відображає її власну самооцінку за кожною з якостей.
4. Після цього попросити поставити позначки на драбинці, що показують, як, на її думку, її оцінюють інші: однолітки, вчителі, батьки.
5. Важливо створити доброзичливу атмосферу, щоб учень/учениця могли вільно висловлювати свої думки та почуття.

Для аналізу результатів нами було використано таку шкалу рівня самооцінки:

- 1-4 сходинка – занижена;
- 5-7 сходинка – адекватна;
- 8-10 сходинка – завищена.

Створення проблемних ситуацій

Мета методу полягає в тому, щоб навчити учнів не лише обговорювати поведінку та переживання персонажів, а й порівнювати змодельовані автором ситуації з реально життєвими випробуваннями. Для цього учні отримують конкретні ситуації, наприклад, «Чи можна в дружбі жертвувати своїми інтересами?» або «Чи можна вихвалятися своїми талантами?». Таким чином учні практикуються переносити зміст твору на реальне життя, розвивають критичне й аналітичне мислення, усвідомлене читання та комунікативні навички. Результати створення подібних проблемних ситуації розглядалися нами в контексті аналізу поведінкового критерію.

Додаток В

Завдання для визначення рівня сформованості морально-етичних цінностей в учнів 3 класу на підсумковому етапі

Анкета

1. Що ти вважаєш морально-етичною поведінкою?
2. Яку людину можна вважати ввічливою?
3. Себе ти вважаєш ввічливою/ввічлививим?
4. Назви позитивні риси характеру людини.
5. Які негативні риси характеру ти знаєш?
6. Чи дотримуєшся ти в класі певних правил?
7. Коли ти помиляєшся, ти зазвичай вибачаєшся?
8. Чи часто ти перебиваєш співрозмовника?
9. Чи допомагаєш ти людям похилого віку?
10. Ти відповідально ставишся до своїх обов'язків?
11. Чи дослухаєшся ти до думок інших людей?
12. Чи завжди вітаєшся зі знайомими на вулиці?
13. Чи робив ти годівнички для птахів цієї зими?
14. Як ти вважаєш, у дружбі більше прав чи обов'язків?
15. Чи готовий ти пожертвувати власними інтересами заради друга?
16. Які риси характеру твоїх однокласників тобі найбільше не подобаються?

В процесі аналізу відповідей було використано таку шкалу: ми використовували наступну шкалу:

Високий рівень – 13-16 повних відповідей.

Достатній рівень – 8-12 повних відповідей.

Середній рівень – 4-7 повних відповідей.

Низький рівень – 1-3 повні відповіді.

Методика «Незакінчене речення»

Студентам було запропоновано завершити речення за такими початками:

1. Доброзичливість – це…
2. Працьовитість – це…
3. Милосердя – це…
4. Совість – це…
5. Бережливість – це…
6. Правда – це…
7. Небайдужість – це…

Для аналізу отриманих результатів ми використовували таку шкалу оцінювання:

– Високий рівень – 6-7 правильних відповідей;
– Достатній рівень – 4-5 правильних відповідей;
– Середній рівень – 2-3 правильні відповіді;
– Низький рівень – 0-1 правильна відповідь.

Методика «Драбинка»

Ця психодіагностична методика використовувалася нами з метою визначення рівня здатності учнів критично оцінювати себе та інших. «Драбинка» складається 7 карток-сходинок:

– доброта;
– чесність;
– відповідальність;
– краса;
– щедрість;
– сміливість;
– справедливість.

Учень має обрати ту сходинку, яка, на його думку, відображає ступінь

прояву певної риси. Дитина повинна визначити своє місце на драбинці відповідно до рівня прояву цієї якості.

Для аналізу результатів розроблено таку шкалу рівня самооцінки:

– 1-4 сходинка – занижена;
– 5-7 сходинка – адекватна;
– 8-10 сходинка – завищена.

Декларація академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ

Я, _____, студент _____ курсу, _____ форми здобуття освіти, факультету соціальної педагогіки та психології, спеціальності _____ освітньої програми _____, адреса електронної пошти _____,

- підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему: _____ _____

відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлена;

- заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

- згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

_____ _____
(підпис) (ПІП студента)

_____ _____
(підпис) (ПІП керівника)